

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

ЮРКО ПЕРЕКОТИПОЛЕ

ЕКСПРОПРІЯЦІЯ

Оповіданє з революційних часів
на Україні.

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

Хто ще не є передплатником часописи

"УКРАЇНА"

Се є одинока національно-поступова і безпар-
тійна часопись, що виходить кожного
-:- Четверга в Шікаго -:-

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

До Канади на цілий рік.....	\$2.00
На пів року.....	1.50
В Злучених Державах на цілий рік.....	\$1.50
На пів року.....	1.00

В "УКРАЇНІ" знайдете цікаві вісти про теле-
рішні події з рідного краю, як також
з Америки, а крім того подає всякі нау-
кові розвідки найліпших писателів.

Часопись "УКРАЇНА" не має на цілі прова-
дити полеміку і сварку, а лише ширити
просвіту між українським народом.

Адресуйте:

"UKRAINA"

2152 W. CHICAGO AVE.

CHICAGO, ILL.

Українська Видавнича Спілка "Україна".

ЮРКО ПЕРЕКОТИПОЛЕ

ЕКСПРОПРІАЦІЯ

Експропріяція

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Оповіданє з революційних часів
на Україні.

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.

CHICAGO, ILL.

і золоті бажання про їх спільне життя »у двох«, далеко від людей — на хуторі...

О! скрізь було так гарно, чудово і любо! В такий ранок хотіло ся кожного любити, щось бажати, кожному хотіло ся все забути і тільки оглядати сю чудову красу українського ранка, та бажати людської щирости...

* * *

На невеликій прогалині, серед густого ліса, зібрала ся купа молодих хлопців, узброєних чим попало. Де-які були з старими рушницями або револьверами, другі з шаблями, а треті, що виглядали »по орлиному« та були і приодягнені як »заправські козаки« — мали за ретязями »бровнінігі«, та інші нові пістолі, були однак і такі, що крім чабанського ножа, жадної зброї не мали. Обличчя во всіх були байдужі, сміливі і енергічні. Де-хто сидів, де-хто лежав, але всі тримали в зубах люльки, або курили »циґари« з національного тютюну махорки.

Всіх їх, безвглядно на кляси, заможність або стан, з'єднала одна діль, одна мета, один прапор, одна боротьба....

Вони зв'язали себе українськими революційними Товариші! — розпочав один з них — вже час нам показати себе в роботі за увільнене нашої вітчизни, вже час прислухати ся до розказів «Народної Оборони», що звертає ся до нас з проханем і требованем повести Чернігівщину дорогою повстання. Невже ми, товариство, відстанемо від других? Подивіть ся, Київщина в огні повстання! Харьковці каз хвилює ся, жовніри бунтують ся — тільки у нас все спить »сном блажених«. Невже ми не маємо сили або бракує нам хисту? Невже »босва організація« Чернігівщини тільки здібна на то щоби бавити ся з дівчатами та уходити за гільтаїв та розбишак?

Невже наша, »Нова Січ« се гніздо деморалізації, безсіля і розгультайства? Невже ані в одного з нас не з'явиться ся шляхотної думки про спільну народну працю? Невже ми тільки для того офірували своє на і Полтавщина роблять те саме. На Херсонщині страйки і бунти, Кавмолоде життя, щоби байдужно і безцільно нищити час? Піячити, гуляти, і вистроювати різні дурниці ми могли-б еще ліпше прикриваючись »законом«, ми перейшли на »нелеґальне« життя для того, щоби працювати для свого народа, для того, щоби увільнити свою вітчизну, для того щоби повалити сю многоголовну гидру — Царизм!

Панове товариство! треба діла, треба згоди, треба вчинків!...

— До праці, до праці! най живе Неня Україна! — лунали вигуки навколо.

— А справа поладнаєть ся тільки тоді, коли будуть у нас кошта. Станемо дійсно працювати і з'організуємо селян. — Товариши! вже час подивити ся на діла серіозно, вже час дати собі звіт для чого ми «тут» жиємо, що нас зігнало всіх сюди, відкликнути ся на поклик народа і піти туди звідкіль чуєть ся гіркий плач скованої нашої Нені - України.

— Так! Се є правда! Товаришу, ми признаєм тобі право — говорили навколо.

— Перша річ, се нам потреба засобів, треба гроший. Коли будемо мати їх — все піде добре, роспічне ся діло, озброємо селян, завалимо їх «нелегальною літературою» і проготовимо їх до відкритого бунту.

— Щож нам робити? де взяти засобів, де роздобути зброї?

— Експропріяція! се один вихід, се певні кошта — вибухло з вуст кожного.

— Добре панове, най буде і так! Хто знає »які проєкти що до сего. — Най скаже — закінчив свою промову правдоподібно отаман, бо виглядав найбільше поважний з них, був добре приодягнений і дуже добре озброєний. Він виглядав найбільше інтелегентний з них всіх.

— Мені, приміром, жид Гершко казав — роспочав один — що пан Кандзюба продає тютюн за 20.000 рублів...

Та що там тобі жид Гершко наплеце, — перебив того другий — у нас під самим носом колектор державних шинків, або почта пана Т...а.

— Се правда! Товариші ми послули і занедбали все — загомоніли інші: — пан Т...ко так осмілив ся, що посилає пошту в супроводи тільки 2—3 стражників.

— Панове товариство! Супокійте ся — сказав атаман — най кождий викладає своє і другому не перешкаджає. Що до мене, то гаразд і до Кандзюби, піти, до него нема великої трудности — а нам на початках се потрібно.

Інші «екси» вимагають більше трудностей і нароблять великого галасу, коли тут обійде ся дуже спокійно. Ми повинні звернути увагу на пропозицію нашого товариша. Як що певно Кандзюба гроші має, то і до него гайда.

Ви добре знаєте, що Центральний Комітет »Народної Оборони«

потребує помочи, а наш обов'язок конфіскувати маєток богатих, для користі народної роботи.

Провокації нема чого боятися — жид побойть ся, хиба по жидівському звичаю обманить. Ото-ж, товариши, рішайте! — закінчив атаман.

— Як у Кандзюби, то у Кандзюби — се байдуже, аби гроші дістати — загомоніла громада. На хвилю все стихло...

— Отже, панове, роздумаймо се діло, скомпануймо пляни, та ї до вчинку. Але перше — хто має охоту іти? — спитав атаман.

— Я, я!... та всі! — на що питаєш?

— Дякую товаришам за їх готовність, але се за багато, я потребу товаришів з десять.

— Так, по жеребу, по жеребу!

— І се недобре панове — заговорив сміючись атаман — куди може піти товариш Рябоштан з «колегами», коли вони навіть і убрання не мають, вони принесли до нас, коли пришли, тільки порожні жолудки, та ненависть до панства і царату. Я потребую чемних хлопчат, котрі могли-б форснути перед «вельможним панством своїм вихованем; там прецінь будуть »панночки«.

Навколо зареготали ся...

— Так, бери Івана Гулярку, він не відрік ся ще свого шляхотного стану, та бере і Довганенка для супроти — реготали ся далі козаки.

Серед сміху, жартів, та різних байок, почали вибирати »інтелегентів«, котрі заделегідь почали чепурити ся, крутити вуса, та оглядати ся навколо себе, наче-б дійсно думали в сю хвилю іти на баль.

Після виборів, атаман пішов з тими, що удостоїли ся честі бути в числі »вибранців« на послідню нараду, а решта вилягла ся на мураві відпочивати. Де-які розійшли ся по лісі, инші знова вели жваву балачку про сучасні справи.

— Отже, товариші, завтра вечером зберемо ся в селі Кладківці — сказав атаман Богдан Пугач — визьмемо баркас тай спустимо ся по Десні до Кандзюби — закінчив бесіду атаман.

— Гаразд! — відповіло товариство.

— А я ще сьогодні росчитаю Гершка докладнійше про сю справу, тай приобіцяю добрий »гешефт«.

А тепер най кождий іде в свою сторону — куди хоче — звернув ся отаман до цілої громади — у неділю вранці збіremo ся знова тут, і ми вам оповімо про наслідки нашого діла. До побаченя, товариство!

— Щасливого поведження! — відповіла громада.

— Тільки не дуже шалійте, панове - добродії, залишайте надалі ваші голови. Отаман з двома своїми товаришами пішов в гущину ліса. По хвилі громада стала розходити ся, тільки полишали ся ті, котрим було байдуже де бути, та ті, що послули на аксамитовій мураві, вколисані соняшними проміннями чудового «Українського Ранка».

А ранок дуже був чудовий!

Він, здавало ся, наче-б жартував над людською турботою, наче-б ганьбив ся над людським несупокоем, наче-б питав їх »навіщо все то і на що?« — Наче-б хотів сказати їм: »дурні, ви дурні! для чого вам сей клопіт, чого вам шкода, чого ви бажаєте, на що вам сі мрії?«

Позирніть тільки навколо, як то так гарно, як вас пестять соняшні проміння, як тишить повітре життя! Лишить, нерозумні, все!...

Заколишть ся в обіймах сего ранка і він вас приголубить і хоть на хвилину забудете ви всю нікчемність ваших бажань, всю глупоту ваших турбот, всю безцільність ваших стремлнь...

II.

На кінці села серед простірної клуні «свого» господаря, зібрали ся вже знайомі нам по першій главі пани - козаки. Знова сиділи вони собі байдужно, знову тягли з своїх люлек, або циґарок, знову реготали ся, але нишком, потиху, та чистили свою зброю. Взагалі вони хиба тим ріжнили ся, що були чепурнійше приодягнені, та дуще озброєні. Всі як один були в синіх жупанах, та вишиваних сорочках; синві шапки хвацько були заломані на бакір.

Недалеко від клуні на зеленій мураві у вишневім саду варив ся великий казан »каши«. — Коло него клопотав ся господар, його жінка, та бавили ся його діти.

Серед тиші вечера чудовим відголосом луна пісня молодої дівчини, доньки сего господаря.

А козаки прислухали ся до мелодії »української пісні« і на хвилю майже забувались, зачаровані простотою мелодії а букетом чарівних звуків....

В клуні лежали вже знайомі нам — Богдан Пугач, та його приятелі: Шило і Довганенько. Їх одіж була така, як і у тамтих, тільки зброя була гарнійшою: вони мали пістолети - бравнінги і рушниці - бердани. Світі шапки якось горорізно-увидатняли їх смугляві обличчя, та купи чорного волося на голові. Богдан Пугач був невисокого росу, але міцний і збудований, як дуб, широким раменам його позаздростив ся-б перший ліпший татарин. Шило також нічим не відрізняв ся від него. Тільки хйба Юрко Довганенько був свого рода феноменом поміж ними. Ве личезного росту, з головою як казан, з товстим карком і вогневими чорними очима — він зразу ріжнив ся від всіх товаришів, се був дійсний прототип старих запорожців, про котрих селяни кажуть »вінець Божого сотворіня«. Коло них сидів жид Гершко. Він був одягнений, як і всі жи-ди — в довгий балахон, жидівській »бриль« (капелюх), в патинках а довті пейси і рижа козяча борода говорили ясно про його типічну породу. Його жваві очинята так і бігали навколо, наче-б бояли ся застановить ся довго на однім предметі, вони були у него розумні і хитрі.

Хвилево він злякано оглядав ся та нервово тремтів. Він був супротю до байдужних і сміливих обличів, козаків, котрі розлягли ся тутєи, як у себе на пасіці.

— Ось, послухай Гершко — если ти тільки спробуеш нас завести в »халепу« то не сподівай ся і собі добра... Знаєш — у нас росправа скоро — проговорив Пугач.

— Ой! вай!... Що ви панове, як мозна... Убий мене Бох!... Я сам бачив, як пан Кандзюба вчєра дістало гроші. 20 тисяч карбованців! Ой! вай! вай!... Коби бідному Гершку хоть пару тисяч, воно було-б таке щасливе... воно було-б само пан....

— Отож, гляди! — сказав Довганенко і його страшні вогневі очи доказали все Гершкови без слів. Ся німа погроза так вплинула на жида, що він став тремтіти цілим своїм тілом, а його боязлива фігура стала еще більше заляканою.

— Ото-ж, розумій, коли ми візьмемо гроші, то тобі потручимо зі всього 3 процент, але коли ніт то вибачай! А за все то, ти мусиш допомочи нам шціонажою і рештою діла, де ми будемо потребувати твоєї помочи.

— Так, панове, мій Бох так!

— Та їди ти до бісу зі всіма вашими жидівськими богами — сказав Шило: — ліпше присувай ся до товариства обідати. Дайте йому ложку!

— О ніт! ніт! дякувати — мені треба йти.

— Коли так, не хочеш, то забирай ся до бісової мами, але пам'ятай — гримнув Довганенко.

Жид низько вклонив ся і зник з виду, як мара.

— Ану, добрий чоловіче, неси нам кашу до клуні (стодола) та уважай, щоби ніхто з села не зауважив, бо як зверне увагу — то пропав ти, зашлють тебе »куди Макар телят заганяє« — сказав Богдан.

— Не турбуйте ся, добродію, сей куток в селі весь »наш«, але щоби бути більше забезпеченим, то я принесу казан в чистім вороці, а так само і самовар — промовив господар.

— От се і гаразд!

— І самовар?! — Сего вже я, бігме, не сподівав ся — говорив з великим задоволенням Довганенко.

— Гайда, товариші, до обіду.

— Ходім....

І вони пішли. По кількох хвилях, коли все вже було принесено; каша стояла, самовар пихтів, хлопята з таким апетитом прийняли ся до їди, що навіть де-яким швидким дістало ся і ложкою...

Скінчивши полуднувати, всі полягали на сіно та і почали розмову.

— Слїдує вам, панове товариство, оповісти що ми не є цілком безпечні тут — у нас під боком є не дуже приємні сусїди — сказав Пугач.

— А то хто? — спитали де-яки.

— Двайцять стражників, що роблять труси (ревізію) в де-яких хатах. Тож варто оглянути зброю та для власної охорони положити коло себе.

— То правда!

— А чи не позволите, пане товаришу — проговорив молодий і жвавий козак, стукнувши рукою по револьверу, пошарпати якого небо-раку та роздобути зброї?

Його очи так і блестїли відвагою і завзятостю. В очах його не можна було прочитати боязливости або нервовости.

— А то дійсно, панове! — почули ся де-які голоси, і очі в них заблестіли.

— Але-ж ні! Треба рахувати ся з наслідками, панове! Коли-б ми се зробили, то викликали-б всю біду на се село. Людйй би здесятковали, мнoгих заслали-б на Сибір, побили-б, скатували-б, знасильничали-б... Ні, панове, не в селі. На полю, з за збіжа, або в лісі — робіть, але не тут. Сурово бороню — проговорив Богдан Пугач.

— Неможливо! — вибухло невдоволено з вуст кожного.

— Неможливо! — сказав і козак засоромлюючись.

— Тож-то, що невозможно! Сиди собі, »тихше води та нище трави«, або ліпше спи, то-ж і охолоне твоя горяча кров — сказав Юрко Довганенко.

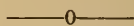
— Панове товариші, не суперечайтесь, але ліпше подякуємо господареви, та поставимо варту а потім і на »бокову« — ляжемо спати. До вечера ще маємо зо 5 годин, є досить часу виспати ся.

— Хто вартовий?

— Грицько Оденчук.

— Добре! Пильнуй-же, товаришу, наші життя — сказав Пугач. Всі полягали. Зістав ся тільки один вартовий, котрий став коло дверей, операючись грудьми на рушницю.

По хвилі залунало хропіне десятка міцних грудий з висвистом та сопінєм, наче-б яка машина, що готова зараз рушати.

Чудова, безблакитна ніч роскидала свої таємні чари і обхопила землю, гори і долини, ліса і ріки в свої міцні обійми.

Торжественно кидає місяць свої лазурні проміння, блищать зори і якоюсь байкою зеленіє таємний ліс. По селу лунають пісні дівчат та парубків, котрі покінчивши свою працю в полі, в гучних піснях висказують свої радощі, горе, та мрії.

Тільки товариство ще спало. Вони давно вже позабували і такі ночі і пісні, і щасте...

Запроваджені недолею на шлях боротьби, вони відзвичаяли ся від всіх тих приємностей.

Єсли часом і відчувало ся їм гірке становище їх житя, так се була одна хвиля, хвиля безрадних wspomинів, а потім? — »Гуляй во всю!»

Вартовий все ще стояв, та здає ся і його байдужну натуру зворушили всі ті співви, що співав колись, всі ті радости, які він мав, ту красну ніч в яку нераз шопотів: «люблю!» — бо думав довго, довго — і з свавільним жалем підняв свою молоду голову.

— Гей! час вставати, товариші! Вже місяць вплив на середину неба. — Час і до діла! — Гукнув вартовий, гнівно зганяючи свої непожадані wspomини і мрії і усмішкою прикращуючи своє сумне обличчя.

Першими повставали Пугач, Шило і Довганенко, за ними повставали інші, однак були і такі, котрих треба було розштовхувати, бо поснули міцним молодецьким сном молодости. Нарешті всі повставали. — Були напоготові. Чекали розказу.

— Ходім! — сказав атаман. І вони пішли.

— Боже помагай! Щасливого повождження! — сказав з жалю селянин, виражаючи своїх молодих гостей.

Спасибі, товаришу, за пожелання, колись віддячимо!

Вони пішли навколо села тихо, понуро. Чи то зо сну так стало ся, чи може дійсно ся чудова ніч всполохнула минуле і щось далеке молодецьке найкраще, що було вже страчено, погублено...

— Чого похнюпили ся! — люто огризнув ся Довганенко — чи на себе, чи на других.

— Наче-б на шибеницю їх ведуть — додав Шило. Всі якось тяжко зітхнули та потрошки стали розмовляти, жартуючи один з другого — і так дійшли до Десни (ріка, що впадає до Дніпра).

— Іди, Юрко, пошукай баркаса (великий човен), та вибрай новий і простірний, а весла возьми у Хуторного — він обіцяв — сказав Пугач.

— Добре! — дай мені двох товаришів до помочи, то-ж ми його приженемо сюди.

— Бери кого знаєш.

За кілька хвиль баркас причалили. Він був новий, простірний, добре засмолений. На ній можна було-б, змістити з двацять людей. На щасте в ній знайшли 7 весел: не було потреби іти до Хуторного.

Всі посідали. Ударили весла, рівномірно підносячись і поринаючи — і баркас тихо поплив по Десні, совгаючись і підсакаючи по малих філях ріки.

— Добрий баркас! Де ти його роздобув?

— У Чорнобая!

— Дуже добрий! А ну хлопці, налягайте на весла, бо трохи запізно вибрали ся.

Міцно ударили весла і жваво аж підскокуючи полетів баркас вниз по течії....

Та знова чогось смугляві лица молодців зблідли. Чи то їх місяць обляв таким непріязненным освітленем, чи може впамятали минулі часи, коли не раз їздили так само, але з дівчатами, без зброї і вільними.... Рівно поринали весла у воду, раптово вносили ся — і рівно різав філі баркас.

— Ох!... як гарно! — промовив один з них, що виглядав наймолодшим. Юрко зірнув на него, наче-б хотів його з'їсти, і проговорив:

— Чудово!!!

А ніч і правдиво була пишна. Що може бути краще української ночі та ще на ріці!

Коли все небо криєть ся мір'ядами зірок і вони дивлять ся в воду, як у свою люстру, блестячи і милуючись; коли соловії так чудно співають, на ріжні лади вицверенькуючи свої пишні мелодії, коли так широко, лагідно, так гарно навколо; коли думки несуть ся як рої молодих пчіл; коли хочеть ся любити ся, поділяти своє життя і упивати ся сею божественною амброзією сеї пишної, дивної ночі...

— А чи не гукнути нам якої пісні, панове-товариші? — сказав Гулярка, зганяючи зі свого лица свавільний жаль, що найшов на него під впливом сеї ночі.

— Се правда, товариші, заспіваймо. А то понадували ся як ті горобці на дощ. А ну Юрко, зачинай... Ще не вмерла....

І гучний вигук українського народного гимна зірвав ся, відбиваючись тисячами голосів в побережних очеретах, кущах і лепіхах.

Сей гимн був гимн горя, стражданя, гуркочущої посьвяти, призиву і надії. В його звуки вложили вони своє життя, свої мрії, свої бажаня. І він гуркотів все гучнійше і міцнійше льючись і переливаючись в ріжних звуках і нотках — то кликав, то реготав ся, то звивав ся від боли, то гремів скаженою ненавістю і пімстою в боєвій завзятости і маршу.

Добре, товариство! А ну — »Ой не шуми луже«, або »Морозенька« — і пісня за піснею лунали в повітря пишної ночі.

Час летів непризначно. Вже на сході з'явила ся червона стежка, а небавком і весь він зачервонів наче-б відблеск величезної пожежи.

— Юрко! кермуй у лози — тут застановим ся. Налягайте на весла, товариші, бо на перешкодї »стрілка« — крикнув Пугач.

І знова пурнули весла і знова підняли ся — і в мить зник баркас в густих лозах, а потім поплив по заводі Десни до піскового затону.

Козаки були у себе в дома.

— Витягайте баркас на беріг, та несїть »харчі« (їджене), а ми тим часом розведемо вогонь.

— Гаразд!

По кількох хвилинах було все готово: баркас лежав на березї, вогонь був розведений і козаки прийняли ся куховарити. Було трохи вохко і ціли хмари комарів обліпили їх обличчя.

— Ну і проклята мошка! Не дає і зітхнути навіть — так і пообсідала... Се якась кара Бога!

Навколо пішла жартівлива лайка на кусючу комарню. Деякі прийняли ся майструвати собі ліжка з гіляків і листїв, деякі пішли блукати по острову, деякі полягали коло вогню, стараючись димом відігнати комарів від себе. Всі чули ся задоволеними після тяжкої нічної роботи на веслах.

Небавком розпочала ся розмова, жартівліві балачки сміхи та гуморески. Кожний оповідав де-що цікавого зі свого життя, з минулого »легалного« стану. Зрештою варто сказати, що добра половина з них належала до передової буржуазної інтелїгенції. Богдан Пугач, по прозвищу »нелегалному« — був сином заможного шляхтича. Він кінчив военну школу, коли трагічна доля Російської Конституції (1905 рок.) відбила ся і на нїм: — його за промови на зібранях і бунтоване салдат — прогнали зі школи разом з іншими 12 товаришами. Їх »лишили прав воїнського стану«, як говорило ся в »розказї по полку« і обернено в »первобитний стан«, т. е. лишили права шляхотности (дворянства).

Потім він пішов до університету, де не побувши слухачем і одного тижня, зістав заарештованим. Будучи певний, що хто вже раз попаде в руки поліції, вже ніколи не буде зістановлений в супокую, отож він не очікував на суд і утік з тюрми, з того часу вже скінчило ся його легальне житє і почала ся революційно - терористична карєра.

Юрко Довганенко був техник, засланий на Нарим (Сибір), але, жотрому удало ся втекти звідтіля.

Гулярка гімназіяст з 8 класи, «вигнаний» за політику. Шило народний учитель, пімстячий за звірське знасилуване і смерть своєї нареченої, котру вони після нелюдского знуцання, засікли нагайками на смерть. Від того часу він систематично убивав стражників, зарублюючи кожного разу значок на деревляній ручці револьвера. Він казав, що його цілого життя не хватить, щоби «убійствами» відмстити ся за свою наречену. Кожда кропля крови її варта десятка царських посіпак. До сего часу на ручці його револьвера було зазначено десять нарубів. Се означало, що десять царських слуг вже було забито. Він ніколи не нападав на стражників з товаришами — завше сам. Він зникав часами на пару днів, товариші знали, що то він на полюваню і коли вертав, то вже можна було знайти нову нарубку на його револьвері. Він ніколи не хвалив ся, мало говорив, майже ніколи не сміяв ся, але по своїх «таємничих відходах», коли вертав ся з новою нарізкою на револьвері — лице його сіяло, він сміяв ся і розповідав анекдоти, але се продовжало ім тільки один день. Він не був жорстокій. Про його говорили, що він і муху не уба, але нажене, тільки в пімсті він був безжалосінний... Решта з їх теперішних товаришів були робітники і хлібороби, котрих також несолодка доля цхнула на сей не дуже приємний шлях життя. Вони жили комуною, як брати і кождий не задумав ся-б положити своє життя за товариша. Таку дружбу хіба знає той, що живе «нелегально» і цінить свого товариша дороще всього.

Всіх їх з'єднала спільна пімста за знівечене життя «братів - борців» і загальна боротьба за «землю і волю».

Страшні і невігідні услів'я їх теперішнього життя, зробили їх суворими і нечемними.

День і ніч озброєні, жиючи серед лісів, перебуваючи ріжні небезпеки і невігідности, вони позабували шляхотні звичаї, вони стали дітьми природи, колючими рожевими квітами...

За веселою розмовою, говорять, «і день і ніч летить». Не натішпили ся досить гуморесками та жартами, а вже і каша зварила ся. Мовчки прийняли ся за їду: ціла ніч безперервної праці сплюндровала їх шлунки і вони їли з великим апетитом.

По короткім часі, коли вони вже досить «заморили» хробака, то знова розпочала ся розмова.

— Чи далеко ми тепер від Кандзюби?

— Та верст з десять буде, если не »згаком«.

— Знаєш, Богдане; що було-б дуже зле, если вода коло Кандзюби спала. Як ми баркас доженемо до берега? — сказав Шило.

— Єт! такі козарлюгі, та і баркаса не приженемо? А як козаки перетягали »чайки« »волоком« через порогі?

— Руками перетягнемо — сказав Гулярка.

Я говорю в тім понятю, що нам заделегідь треба обговорити діло, а потім робити все по пляну. Ви знаєте, що пізно приїдемо, не дістанемо ся до пансььких покоїв, а ломити ся, значить напів зіпсути справу.

— Воно то так, але як рано поїдемо, то звернуть увагу на нас хуто ряни, що мешкають вдовш ріки. Ви добре знаєте, що Чорнобай вже кинув ся шукати свій баркас і десь вже лементує і кричить. А стражники телефонами повідомили всі волости (гміни), а ті людей. І з певністю кожний зверне увагу на таку компанію, если увидить нас. Треба і з сим рахувати ся також. По нас відкріють таке польоване, що і відпочнути не дадуть! І тоді нам і експропріяція не удасть ся і причинемо не одну ревізію межи селянами, а то і себе занапастимо — сказав Іванець.

— Треба думати панове! — сказав Гринеченко, хоробрий і дуже зимнокровний коваль, що пристав до революціонерів з «ідей»!

Панове товариші, що нам страчувати — з голого як з святого... Коли шибиниця за плечми треба смілівість! Рушаймо з рана! Як який неборака підвернеть ся — кулю в голову... а як і нас положить — так невелика страта — сказав Гулярка.

— То є правда, товаришу! — сказали де-які — як так волочити ся, то ліпше який-будь випадок: з пустого гаманця гріш не випаде! Поїдемо!

— Поїдемо, поїдемо!

Пугач нахмурился.

— Панове, час лягати відпочати — сказав він — а після сну і розмова піде ліпше.

— А ха! Правду кажеш, Богдане, — позіхаючи сказав Довганенко: — лягаймо спати.

— А хто вартує? — спитав Шило.

— Лягайте! я буду — сказав Пугач.

— Потім збудеш мене — промовив Шило.

— Добре!

Де-які полягали спати, де-які пішли купати ся, але по якімсь часі всі позасипляли здоровим сном молодости. Зістав ся один Пугач. Він ліг на траву і тисячі бажань, думок, нерозгаданих запитань хвилювали його істоту.

Він мріяв: він бачив вже свою «січ» з грішми, товаришів озброєних, селян завалених «агітаційною літературою» — він бачив свій повіт в революційнім повстаню, навколо себе цілі батальони повстанців, великі громади селян, що повстали бороти ся за свою вільність і щастє.

Все бігло у него, як малюнки в калейдоскопі: битви, ріки крові, стражданя, страти, а потім, потім наче-б з туману впливав і ставав все яснійшим і яснійшим прапор найдорожчої і наймілійшої йому неї — України, що розвивав ся на «потіху борців а на смерть ворогів», по цілий Чернігівщині...

Але мрії були мріями, він подивив ся на дійсність: — на напів голодних і обідраних «перших ластівок революції», на темних і не-свідомих селян, на нелюдське полюване стражників, на всю мізерію — і жалібне зітханє зірвало ся з його вуст...

— Ех, а що, як жид обдурив? — Що як у Кандзюби нема у дома грошей.

Він знова затих. По хвилині його зір упав на товаришів, солодко спавших, на їх байдужні молоді лиця. Він задумав ся знова... Зітхнув, і озираючи ся навколо, крадькома, витягнув з за пазухи тайну свого серця — фотографію своєї дівчини, тихо поцілував він її і довго з жалем дивив ся на неї.

— Люба Галочка — промовив він — чому ти дивиш ся на мене з таким смутком? Може тому, що став я суровим? Що не бачиш у мене ані лагідности, ані ласки, ані доброти? Тяжке жите положило і на мене свою печать. Тобі страшно зі мною? Голубко моя! То нічо, що я проливав кров людську — то кров наших ворогів. Убиваючи катів просьвіти і свободи, я запомагав хотяй в такій спосіб своєму краєвн. Я хочу вирвати його з під самодержавного, тиранського уряду. Я люблю мою Україну більше, як ті, що боять ся бачити проляту кров... Коли-б

ти знала, як беть ся серце в моїх грудях — кільки заскавости, любови і співчутя, навіть до ворогів, воно має. Коли-б ти знала, як воно відчуває нещастє і горе всіх пригноблених...

Але ми горді, наші чутя є замкнені для других. Ми міцні і завзяті, сильні і уперті. Наші високі ідеали не будуть осміяні і збещєчені вашим непрошеним співчутєм. Геть від нас! Ви ніколи не побачите у нас ані жалю, ані слабости.

Ми будемо катами катів, а нас звить, як хочете — для нас се байдуже!

Досить.... — і він схилив свою буйну голову на руки в тягостній журбі, і смутку і порішеню.

— А навколо було так гарно, так весело, так радісно — був український ранок.

III.

Було коло полудня... Білі хмари плили по синьому небі. Душно і вогко. Пароплав пройшов повз тих лоз, де спочивали козаки, вже і рибалки не раз з співами проїздили в човнах, вартуючи свої «верші». Але помучені козаки все — ще спали.

На варті вже був Шило, а Пугач спав, вволицаний своїми мріями і майбутніми плянами.

Нарешті козаки стали пробуджувати ся, протираючи заспані очі і хучаючи скусане комарами тіло, де-які з них пішли купати ся до Десни.

Гайда, хлопці, купати ся! — сказав Довганенко.

— До ладу кажеш товаришу — сміючи казав Гулярка — підем! Може промиємо ту їдь комарів і станемо подібні більше на людей, а то дивись на кого подібний наш Юрко? — начеб попарив ся, так весь запух.

— Ходім, ходім — сміяли ся товариші і пішли купати ся.

По якімсь часі де-які покупавшись, пішли блукати по березі, зістали ся тільки вже знайомі нам: Шило, Пугач, Довганенько, Гулярка, та Іванець.

— Знаєте, товариші, задумане діло треба виконати обовязково, бо від него залежить все, що нам потрібно тепер: гроші, на громадянсь-

ку і революційну роботу, що-б не було, але сей «єкс» повинен бути доконаний. — сказав Довганенко.

— Се правда, товаришу, але ніколи не треба спішити ся, бо як каже стара дідівська прислівка: «хто поспішить, той людий насмішить». Ось послушайте, що я вам пораджу — сказав Іванець — ліпше відложити на день - два, як зробити невчасно.

Ми мусимо відіхати звідсіля вечером, як стемніє, щоби ніхто нас не побачив і не звернув уваги. А если запізнаємо ся, то діло також не загине — днем пізнійше, днем раньше — се не зробить великої різниці. Повернемо тоді в Бокаївку, там свої люди, переднюємо, а на ніч і... заявим ся до пана з визитою.

Човен пустимо по течії в жертву св. «Феодосію Черніговському», а тим самим і кінці в воду кинемо — подумають, що баркас вітер відбив, се бував часто, а ми тим скористаємо і направимо стражників в инший бік.

— Добре і ти говориш, товаришу, але памятай, що нове затримане на день, або два, се може сильно пошкодити нам: Кандзюба може відвезти гроші до банку. Ми мусимо се доконати нині! — сказав рішучо Довганенко.

— Най буде твоя правда, я не перечу, але як запізнаємо ся, то що панове, станете робити — ломити ся в покої? Піднімемо цілий гармідер, а він зателефонує до волості (іміна) і зараз пришлють стражників, а то і козаків, а тоді пічнеть ся полюванє...

— А для мене робота — сказав Шило і його чорні очи заблестіли вогнем.

— Ех, що там говорити — ми повинні не запізнити ся, треба не жаліти сил, наляжемо на весла і геть, як ластівки зникнемо з виду... Чи не так товариство?... — спитав Гулярка, звертаючи ся до підступивших до него товаришів, які поприходили зі своєї подорожи по лозах.

— Правда! — гукнули завзято вони — добемо ся свого.

— Се не постанова, панове - товариство, треба напевно знати, що робити на випадок, як буде запізно. Не ломити ся, на правду, до будинку? По мойому, товариш Іванець пропонує добре, буде запізно, треба відступити на Бокаївку, — сказав Пугач.

— Ото-ж товариші, рішаймо зараз, щоби не було на місци жадної суперечки — промовив Шило.

— Моя думка тако-ж, що варто послухати мудрої ради товариша Іванця — сказав Гулярка, переконуючи.

— Гарзд! — гукнула громада — як буде запізно, повернемо на Бокаївку.

— А тепер товариші, час готувати підвечірок, бо бачите де сонічко світить — скоро і вечір прийде.... А там в «путь доріженьку» — сказав Довганенко — а про се досить суперечки і плянованя! Десна і ніч покажуть чи ми приїдемо вчасно, чи ні.

Козаки дружно прийняли ся готувати свою «саламату», або як вони назвали — «кашу» з котрої нараз була і зупа і каша і мясо і підливка. Взагалі яких пять ріжних страв в одній — «каші».

Важність підходячої хвилі — виконаня експропріації, зробила їх більше спокійними і мовчальвими. Лиця стали серйозними і над всіма запанувала дума.

Кожний бачив важність доконаня сего вчинку і для того старав ся відповідно пристосувати ся до можливих випадків і звязаних з ними наслідків. Вони не бояли ся за своє життя! Вони звикли бути готовими стратити його. Їх не лякала трудність сего діла — кождий найменший здобуток коштував їм много праці, вони все завойували тяжкою боротьбою.

А чи вдячна була їм за се суспільність? — Кільки сорому і ганьби приходило ся їм зносити за се і терпіти від всіх!

Суспільність бачила в «експропріаціях» злодійство, в селянських розрухах розбішацтво, а в їх смерти — заслужену кару. Уряд цара полював на них як на звірий. Захвативши їх живими стражники, інгуші і козаки знущали ся над ними як хотіли: Катували нагайями, підпалювали подошви ніг, рвали на головах їх волося на взірець скубаня щитини, бували случаї (як приміром в Клівщинї) то сажали на кіл, або запхали в кишки рогачок і крутили, а нещасний реготав ся до смерти, а були і такі случаї, що з ними робили такі злодійські муки, що не можна навіть описати — капали воду на голову, аж покіль пугала шкіра, годували кізяками, онанїзували їх насильно і т. д. — але вони і сего не бояли ся і сміло ішли до борби...

«Вони вірили в то, що робили».

Вони любили бідного пригнобленого мужика (селянина) і старали ся йому допомогти. Вони знали його потреби і ішли на зустріч. Зато і ро-

зуміли вони один другого. Селянин і революціонер, се були вирази і протести спільних жадань і гніву. Вони були границею минулого (селянин) і майбутнього (революціонер). Вони були два брати, близнюки, більше — се була одна людина, що вставала з довгого тяжкого сну, у котрої голова вже прояснила ся (революційна інтелігенція) але ноги заніміли, руки затікли (селянство) і вона починає розправляти і ростирати їх... Вечера скінчила ся.

Козаки переглянувши зброю зібрали ся гуртком і ждали розказу їх вибраного атамана, котрому вони давали неограничену силу навіть караня смертею, але на час тильки dokonання якого вчинку. Потім він був рівний їм приятель - товариш. Таким атаманом - диктатором вже довший час був Пугач.

— Спускайте товариші баркас у воду і все привидіть до порядку. Зараз будемо рушати — сказав Пугач. — А тепер збіremo ся до гурту та закінчимо нашу послідню нараду. Ото-ж товариші, ми їдемо доконати діло. Що воно за одно — кождий з вас добре знає. Які з ним звязані трудности — нікому не тайна. Можливо не поталанить нам і наш замах буде дарёмний; можливо дехто припадково і не поверне назад, можливо, що і всі загинемо... Для чого ми се робимо, те-ж кождий знає: не «з жиру», не для власної користи, як нам закидають ясно-вельможні дурні. Коли-б ми хотіли грабовати для себе, то нам не треба було-б ставати нелегальними, ми могли-б се робити під омофором уряда, як се роблять всі інші буржуї не боючись, на воли і протектовані царським правительством.

Їдемо ми на сей вчинок, бо бачимо одиноку запомогу, бідному, темному і несвідомому селянинови, тильки дорогою пропаганди і розрухів — а на се потрібні кошта. Нарід скований ланцями несвідомости є в руках чорної сотні і попів, котрі власно не є учителями науки Христа, але «шпіонами охранки» і слугали жандармерії. Ми їдемо, бо хочемо хоть в сей спосіб пруслужити ся національному відродженю України і вирвати її з рук московського уряда, ми їдемо пімстити ся за кривду причинену нашим братам, що сидять по вогких буцегарнях та казематах, що конають в Сибіри, та тратять жите на шибеницях. Ми їдемо, щоби здобути грошій на революційну роботу, а до сего тильки одна дорога — експропріяція.

Ми не могли іти на се діло суходолом, бо кожда дорога є в посіданню стражників. Ми мусіли відправити ся водою, бо вона стала одинокою дорогою для нас. Ото-ж уважайте, товариші, від доброго виконання сего діла залежить все наше існуванє і майбутня робота.

Тільки сміливість, відвага і братерська приязнь буде запорукою нашого успіху.

Тільки вони одні зможуть поконати всі перешкоди. Ото-ж най буде у нас правда і взаємна згода.

Нарешті козаки розмістили ся в баркасі. Знова ударили весла, знова тихий плескіт води — і швидко поплив баркас через затон поміжи лозами на широкий простір Десни — а там підхоплений течією та міцними ударами козацких весел швидко поплив вперед.

Хто бував на ріці вечером, той знає добре, яка краса, яка роскіш стелить ся навколо. Найбільше тоді коли плывеш коло високого берегу, де міліони щуріків побудували собі гнізда і з голосним ляскотом і співом літали коло них; коли бачиш густі ліси та одинокі хутори, що так роскішно розлягли ся навколо «начеб фантазією якого артиста на красному малюнку»; коли подивили ся на ліво — широка рівнина, кущі, лози та густі очерети, женуть худобу, лунають пісні підпасків та дівчат.

Подиви ся на право — червоний небозвід, наче-б море крові або відблеск величезної пожежі заливає околици.

Козаки плили тихо, поглядаючи на берег, але нечаруючи-ся красою природи, але приглядаючи ся чи нема де ворогів, що звернуть увагу на таку дивну подорож озброєних хлопців. Береги то звужали ся, то знова розходили ся, а зелені гіляки купали ся в кришталевій воді.

Соловії розпочали свої чарівні мелодії, «бугаї» (рід болотних птахів) гули, качки з крикливим кряченням літали в воздуху — і весь сей гомін лунав в повітрі, тільки якось душно, глухо, гармонюючи-ся з настроєм козаків.

— Повертай на ліво! Ми вже недалеко пана Кандзюби, ще якийсь час і будемо знати чи будуть перешкоди. Налягайте товариші на весла! Один, два, три!... Ну, що, як глибоко?

— Та, ще можливо плисти, незнати як далі буде. Коли-б так, як тепер, то за пів години і до Кандзюби в гости прибудемо.

— А тепер, товариші, ще пару слів, а найбільше до тих, що в перший раз ідуть «на діло». Заховуйте ся, як слід, чемно, уперто,

«сміло, а головню щоби ваше поводжене з ними було людяне. Там будуть женцини — не лякайте їх.

Ми їдемо не злодійство учиняти, але конфіскувати панські роскоші. Не стріляйте першими, уживайте се тільки для оборони. Памятайте, що там будуть не стражники, але слабі, можливо навіть безоружні люди.

— Добре, ми так зробимо — відповіли товариші.

— А се що — сказав злякано один з них — наш баркас начеб зістановлюеть ся?

— Та виглядає так — похмуро сказав другий.

— Гей! застановить ся! то що біліє? Стій се міловина! Кермуй, Юрко, на ліво — сказав Пугач.

— А ну, не жалійте сил, панове, нагаляйте на весла, підганяйте баркас, товариші — бадьорив їх Іванець — швидче, а то запізнаемо ся!

— Ух! не вистарчає сил, сказали мокрі від поту козаки.

— На зміну — скомандував Пугач — Юрко, Гулярка і Іванець на весла.

— Кепська справа, товариші, баркас суне ся майже по багну. А ну кождий по веслу та відштовхуйте ся... ну разом! Раз... Трохі ліпше, два! А ну разом — три!

І вони почали ся відштовхувати по грузькому дну става, або ліпше калюжі, котра розливалась ся аж до фільварку Кандзюби.

Діло не ішло добре — баркас ледво рухав ся! Козаки повибивали ся з сил, червоний піг лив ся з їх обличчя, але вони на се не зважали — остатні сили докладали, та шкода! — баркас цілком зістановив ся... Вже видко було світло у вікнах дідича, не більше двох гонів зістало ся до ціли їх подорожі, але навколо була тільки вода, та грузьке дно. Хвилину всі були в відчаяню.

— Товариші, ще кілька кроків — сказав Пугач — вперед!...

І знова схопили ся всі за весла, та діло ішло дуже тупо і поволі. Пугач глянув на годинник, була одинадцята година.

— Як не доїдемо за пів години — пронав наш замах. Прокляті чани полягають спати — сумно сказав Шило.

— Я полізу до води і буду вас пхати до берега — сказав Довга-ленко.

— Ти змокнеш!

— Ліпше я один, як ви всі.

І Довганенко скочив до води, котра була невелика, але дно було багнисте і грузьке. Він почав упираючи ся в дно ногами пхати баркас. Човен став досить жваво поступати вперед, увільнившись від такого тягару, як Довганенко, і під напором такої сили, яку він мав. Та недовго так було, стало ще більше мільчати а навіть і у такого силача, як був Довганенко, сили не вистарчало.

Було рівно пів до дванайцятої...

— Товариші, гайда до води, як зможемо, то нічого!

— Най ясновельможний пробачає, що нанесем йому болота в покої — сказав Пугач. Козаки схопили свої рушниці і поскакали в воду.

Вікна в покоях дідича були менше освітлені, як перед тим, видко було, що мешканці будинка лягали спати, а може навіть де-які вже і полягали.

— Товариші бігом! Ще трохи і буде запізно! — гукнув Пугач. І десять пар ніг затупотіли по ставу, обризкуючи один другого з ніг до голови. Ще хвилинка.

— Ось вже беріг! Але що се з ними? Вони стримали крок. Може ворогі де з'явили ся? Може сил не стало? Може злякали ся чого? Та ні! Се — світло загасло в панських покоях...

— А що-б ви луснули, даремна праця! — сказав Гулярка.

— А біс твому батькови, та дідови! Най їм мара приснить ся! Звідкіля така напасть! — сказав Довганенко.

— «Як сироті женити ся — то і ніч мала» — усміхнув ся Шило.

— Не тратьте гумору, товариші, за то ми вже коло фільварка. узнаємо все, розглянемо все, а завтра, тільки рукою подати — і у панів — сказав Іванець.

Сей бадьорій козак ніколи нічим не зраджував ся і ніколи не тратив ані енергії, ані сил. Він був дуже спритний до всього.

— Товариші, нині невдача, а завтра буде успіх. Та розумно говорячи і нинішнє не пропало: розвідаємо все досконало. Очікуйте нас тут хвилину а ми з Іванцем оглянемо фільварок Кандзюби — сказав Пугач.

Він віддав рюшницю одному з товаришів і скочив через горожу в усадьбу пана Кандзюби, а за ним Іванець.

Вони ішли тишком крок за кроком, однак пес почув «чужих» і голосно загавкав.

— Бачиш, жидовина про пса не сказав!

— А се важне!

— А подиви ся, товаришу, се чудово! Ми можемо з Бокаївки прямо з поля придти до фільварку. Если ми нині не залишимо по собі слідів, то всьо буде гаразд.

— Але звідсіля є і друга дорога — сказав Іванець.

— А то куди?

— На хутор до Поливоди.

— Себто, через болото?

— Так! А потім лісами і до домі. Ся дорога о много коротша.

— А болото велике?

— Не! з пару верствів.

— А глибоке?

— Не думаю, може місцями буде вода доходити попід пахі, але не більше.

— Ну, а тепер ходім. Цікаво-би знати кільки тут є стражників? — спитав Пугач.

— Се можливо розвідати у Крутька — він з нашим Шилом товаришує. Най піде Шило.

По хвилі вони були межі товаришами.

— А що? — спитали вони.

— Та що! Вже запізно, світло загасили, та і пес є — сказав Іванець.

— Отож, товариші, підем собі тихонько на Бокаївку, а ти Шило розвідай у Крутька про стражників. Ми тебе за селом зачекаємо.

— Добре! Я зараз буду назад. Він живе недалеко — сказав Шило.

— Добре, а тепер товариші, треба затопити баркас, щоби сліду по собі не залишити — сказав Пугач.

Шило пішов, козаки відтягнувши баркас трохи далі, де було глибоко, пробрили дно і потопили його.

Потім пішли тихою ходою на Бокаївку. Скоро їх дигнав Шило.

— А що — спитали всі — кільки поліцаїв є тут?

— Чотири стражників і пятий урядник.

— Та щось замислили вони робити — казав Крутько, бо вічно в розїздах. В Бокаївці мусить щось бути, бо недавно Українці побили «істинно - русских».

— Однак, товариші, підемо трохи скорше, бо до ранку вже недалеко, а дорога далека. Ми мусимо прийти туди у досвіта, щоби ніхто нас не побачив — сказав Пугач.

—*—

Дорога по якій пришло ся іти нашим козаком була по дощі покрита грудю і частими калюжами. Потомлені і голодні козаки мовчки ішли, спотикаючи ся майже на кождім кроці. По обох сторонах дороги росло жито і тяжкі колоса його на високій стерні колисали ся, як філі, на широкім необмежанім просторі. Козаки добре знали, яку важну ролю відграє в їх житю воно на випадок різнояких несподіванок — тож ішли тулячи ся до него.

І коли часами в де-яких місцях жито або пшениця переривала ся пасами ярини, то нервова дріж пробігала по їх тілу і яко-сь свавільно вони прискорювали крок.

Козаки ішли, однак на лиці і в очах кожного відбивало ся ягесь недовольство і злість.

І який чорт поніс нас водою — перервав мовчанку Шило — бач, які трафили ся перешкоди. А в сьому не малу ролю відіграв і ти Богдане. Ти нам багато наговорив, про «небезпечність» подорожі «суходолом» і повів нас на Десну — ось тепер і любуй ся!...

— Знаєш, Миколо, мені по твоїй бесіді трохи аж соромно стало за тебе самого.

Від иншого се почути, я міг сподівати ся, але від тебе, біг-ме ні! Чи тебе може дорога утомила, чи твій розум розмяк від води, бо, вибачай за слово, ти вже говориш дурниці. Невже тобі краще було пробивати ся помежи стражників і козаці пікети, здібувати ся на кождім кроці з перешкодами меньшими або більшими, денервувати ся, а часом навіть і якого товариша стратити, або і всім «влопати ся». Можливо, що для тебе було-б лїпше ти мігби прибавити ще з пару «нарізок» на своїм револьвері, убиваючи стражників і пімстити ся за свою любов. але для загального діла се було-б шкідливим поступком. Однак, коли ти ро-

зумієш важність нашого діла, то повинен згодить ся з моєю, «уникаючо-по найменшої небезпеки тактикою» і не перечити. А коли на то пішло! Коли я повинен слухати докори ваші від малої неудаці, коли ви бачите дійсну недбалість мою і неуміє виконати се діло, а до того я своїх обов'язків не додержую, як слідує, то прошу вас, товариші, прийміть мою ризигнацію і виберіть собі нового проводар - отамана — сказав Пугач.

— Досить, товаришу, відповів на се Шило — я не сподівав ся, що ти будеш такий уразливий, що від одного мого слова піднимеш цілу історію. Та-ж се дурниця, вибачай мені!

— Ні, товаришу, се недурниця, далеко недурниця! Твоє се одно слово багато де-чого сказало... Ти зневірив товаришів до мене, їх, зломану неудакою, силу ти не підняв, а ще більше надломив, а невчасною критикою моєї тактики ти проголосив себе більше знаючим се діло. Ото-ж пропоную тобі будь нашим отаманом. Я перший подаю голос за тебе! — сказав Пугач.

— Агі! тю на тебе! Чи ти здурів — почав Шило — чи може хочеш, щоби я вилаяв тебе?

— Супокій ся, Богдане, не бентеш ся. Всі тобою задоволені, всіх ти підтримуєш, як слід і де слід, тактика твоя також добра — ліпшого проводара нам не потреба. А як ти образив ся на Шила, то і рахуйте ся в двох, а нас не зачіпай, а також повинен і се взяти під розвагу, що нетреба правди тайти, після такої дороги спеціального гумору не можна мати.

— Отож пробачай йому і не бентеш ся — сказав Гулярка.

— А ви якого дідька визвірили ся один на другого, агі! Ото нашли час! — сплюнув Довганенко.

— Тихо, товариші! наче-б кінський тупіт? — сказав прислухаючи ся Іванець.

— Звідкіль? — Я не чую! — насторожив ся Пугач.

І дійсно в віддаленю виразно почув ся кінський тупіт і ржання. Всі прислухали ся.

— В жито! — скомандував Пугач. В мить всі тихо прилягли в житі.

— Будьте на поготові — тихо розказав він — коли нас зауважають, стріляйте тільки по моему розказу, а коли ні, то най їх буде

трое навіть — не стріляйте! Клянусь, що першою кулею убію того ослу-ханця — тепер я є диктатор.

Кінський тупіт все зближався, а нарешті визирнули з темряви сілуєти людей.

Але то були ночліжники, котрі гнали коні на пасовиско.

Всі зітхнули легко. Зачекавши аж покіль ті зникли з виду, козаки повилазили з своїх притуловищ і знова пішли.

— Дуже добре, що ми почули їх і мали час сховати ся, вони не зауважали нас, а то в противнім разі ціла околиця знала-б, що бачили озброєних людей, а до того ще прибрехали-б з купу, а тоді до нас і стражників, а то і козаків, або інгушів наслали-б — сказав Шило.

— І то правда в душу їх не влізиш: може ворогі а може, то поїхали як раз наші приятелі — відповів Гулярка.

— А ну товариші, прибавляйте кроку, бо до ранка вже недалеко, але до села ще досить іти. Тільки уважайте на все, та прислухайте ся.

Чули що казали — у «Верхних Тополях» тепер недавно був трус і стоять там стражники, а перед досьвідком — се їх улюблений час блуєати: як раз нарвемо ся — сказав Пугач.

Всі згодили ся з Пугачом і прибавили кроку. Але не пройшло і пів години від того часу, як вони зустріли ночліжників — знова залунало кінське тупотіє, котре чуло ся вже голоснійше і голоснійше, відко що хтось їхав дуже скоро. Всі питливо подивили ся на Пугача.

— Знова ночліжники? — сказали де-які.

— В жита! — скомандував Пугач і будьте на поготові.

В мить і всі сховали ся в житах, тихо прилягли, знова терпеливо чекали козаки з готовими ружницями, направленими на дорогу.

Почув ся кінський тупіт і брязкіт зброї.

— Стражники або драґони — шепнули один другому товариші.

— Пильно слідкуйте з кождим їх рухом, будьте на поготові, чекайте на мою команду.

Кінський скок перейшов в скорий крок і з віддаленя почула ся досить виразно розмова стражників.

Деякі слова страчували ся і не долітали до козаків, але загально взявши, можна було все розуміти.

— Та чорт їх відає, де вони ховають ся! Ся проклята шайба вже не дає мені супокою — говорив один відко урядник, межи страж-

никами — минушого разу вже був я певний що їх злапаю, навколо обложили, по сему пішли загальні труси, арештували всіх і правих і виноватих, а сеї шайки не надбали.

А ми мали всі докази, що вони були там і вони були там, бо одного стражника знайшли убитого і як звичайно коло него картку: «Пімста солодка» — а се вже ясно було, що се робота Шила або Пугача. Як чорти вештають ся сі прокляті розбішаки, ось вже в наших руках, а подиви ся і зникнуть, як мара, та ще і наглузують ся над нами.

Пугач подивив ся на Шила, що був коло него і не пізнав його.

Очи блестіли у него як у вовка і він забув цілий світ, скупив ся готовий убити тих, що скоро появлять ся з п'ятьми.

— Товаришу, що з тобою — сказав тихо Пугач, схоплюючи його за рушницю: — Чи не думавш ти стріляти до них? Ти хочеш попусти нам діло з «ексом»? Не смій сего робити, не кази ся! Прийде час і будемо їх знова лускати, а сего разу ні!

Шило опутив рушницю і очи його стратили вовчій огонь:

— Добре, я послухаю тебе, але ти не дав мені нині нагоди пімстити ся за мою «св'яту мученицю» — сказав він упавшим голосом.

— Не нині тільки — відповів Пугач.

Дальше не можливо було розібрати, що говорили стражники, бо швидко погнали конів і зникли в хмарах куряви. По хвилі козаки повиязли зі своєї схованки і усміхаючись пішли дальше. Тільки Гулярка не витримав і сказав заухвало по адресу до стражників:

— Дурні ви, дурні! Зачекайте, як ми свою справу полагодимо, то постріляємо вас, як куропаток.

— Ви знаєте, товариші, що мені здає ся — Сказав Іванець — що у Бокаївці або був трус, або є тепер. Я готов заложити ся своєю головою з вами, що там є купа стражників або жандармів, бо не зпростася орава роз'їздить. Я певний, що вони поїхали з якимсь розказом до стражників в «Довгих Тополях».

— Все можливо, приятелю, се тільки нам показує, що ми повинні бути дуже обережними, щоби і себе не закопати і других не довести до якої бїди. Підем скорше, щоби завчасно дійти до села і не звернути пїчній уваги на себе — сказав Пугач.

— А я ось що скажу — сказав Гулярка — давайте бігом, хто його винередить.

— Гарзд і се! Ну так навпрушки! — вкрикнув Пугач і побіг. За ним побігли і товариші. Та се було не легко. Всі чули ся страшенно умучені, ноги підкошували ся, в голові шуміло, тіло було начеб обляте оловом і давило своїм тягаром. Голодні і умучені вони бігли невіддаючи собі звіту, бігли з мучаючою думкою скорше добратися до села...

Хвилево, коли дух забивав ся, вони убавляли крок і тяжко дихаючи, зітхали.

— Ну, товариші; вже недалеко, а ну ще! — кричав Довганенко: а ну хто мене пережене — Гулярка! Пугач! таж ви легчі від мене... а ну... а ну...

І козаки бігли без передишки, бігли аж покіль хватало сил, мовчально, напружено і тільки тяжке зітхане говорило за них, що се їм коштувало....

— Досить! Можна і відпочати — сказав Пугач — ми вдома!

— Ух! — зірвало ся з вуст кожного зітханя вдоволення і супокою...

— Зачекайте мене тут, товариші, а я зверну ся до господаря, за хвилю буду назад. Ви присядте на траву, та відпочивайте тимчасом.

Козаки кивнули головами і вилягли ся на траві.

По кількох хвилинах прийшов Пугач з Гаврилюком (так звали господаря сего подвіря) весело, але тихо розмовляючи.

— А ну, товариші, гайда до клуї (стодола) спати. А хто хоче най іде мити ся, та забудьте причепурити ся, бо в день побачите красуню, доньку дядька Опанаса. Хто голодний — також звертайтеся до дядька Опанаса. Кавалок хліба, та кусок доброї солонини з часником добре направлять ваші шлунки — сказав Пугач.

— Господи! та де вас біда носила? По болоті чи що? — питав здивований господар.

— Ох! то дурниця, товаришу, де були, тепер вже нас там нема... От що, дядьку Опанасе, если ласка твоя, ти нам перед полуднем наварн «каші», та повартуй, будь ласка, тепер нас, бо ми помучені шаленно і заснемо мертвим сном.

— Добре, добре! мої приятелі — говорив селянин — і я і жінка і діти, ціла наша фамілія життя свого не пожаліємо за вас.

— Дякуємо, дякуємо, приятелю! Отож нас зараз нічого не питай, не дивуй ся, але скорше веди спати, бо бачиш, що ледво на ногах стоїмо, коли відпочнемо — тоді все росповімо про нашу подорож.

— Голубята ви мої, діточки дорогі, кільки ви витерпите в житю своїм, і все то за нас сіромах, сердечні ви... бурчав старий Опанас собі під ніс.

— А що стражників багато тут? — спитав Іванець.

— Та де там — доброму молодцеві на хвилю роботи: всего п'ятеро — сказав дядько Опанас.

— Ну, тож добра ніч вам — сказав до него Пугач.

— Дай Господи! Спочивайте собі на здоровле.

Нарешті всі розмістили ся по клуні, нерозбираючи ся і не миючи ся, полягали на сіно — і в ту саму хвилю залунало хроп'їне десятка козацких грудий, тільки «чекурний шляхтич» — Гулярка не звертаючи уваги на смертельне умученє, умив ся і чесав ся, приглядаючись починаючому ся ранкови, що переливаючись кольорами — золотив ся на сході пасками різнобарвних хмар.

IV.

Високо вже стояло сонце, коли проснули ся козаки. В садочку весело трескотіло огнеще, на котрім варив ся добрий казан каші для «гайдамаків». Недалеко гудів самовар теж призначений для гостей і стояли копки і шклянки для питя. Козаки піднесли свої голови з сіно-валів, зирнули один на другого і весело зареготали ся: — не даром ми дядька Опанаса напудили — сказав один з них.

До їх сміху прилучив ся і сам господар зі своїм сином, котрі в ту хвилю увійшли до клуні.

Та і не можна було дивити ся на них без сміху. З ніг до голови вони були засмаровані болотом. Чоботи були вброхані в воді і поруділи, убрание задріпане і місцями навіть подерте; засохшу грязюку можна булоб знайти навіть на ковнірах жупанів. Обличя їх залунали від кусаня комарів, а від безсонних ночий під очима висіли сині міхури. Потягоючись і чухаючись вилазили козаки з своїх логовищ, веселі і в гуморі, добре відпочивши, вони чули ся цілковито задоволеними і їх неугомошний язик почав плести байки та несенитницї.

— Панове товариші, ви виглядасте тепер такі красні, як безрогі підчас дощу — сказав Гулярка.

— Та і ти, митий, не лїпший, коли-б тепер тебе побачили «твої

шляхтянки» — то з певністю закрутили-б носом на свого «бувшого готового до услугів» — кавалера — кольнуб його Шило.

— А покажи свою пику, Юрцюню, — звернув ся Гулярка до Довганенка — ой, лишенько, що то за прихороший козак!

Навколо зареготали ся при послідних словах Гулярки.

Юрко вилазив з під сїна, як мідведь з логовиска, підносячи на своїй постаті добрий оберемонок сїна. Після його тяжкої роботи в калабані коло пана Кандзюби і тяжкої роботи на веслах, він дістав сеї ночі тяжку трясавицю, котра заставила його шукати притуловища в глибині сїновала.

Його ціла постать з заспанними очима з набубнявленим обличчям і мідвежими рухами, викликала шалений рогіт серед товаришів.

— Чого вискалили ся, агі! — удаючи з злостью, а дійсно добродушно сказав Юрко, позіхаючи на цілий рот.

— Чи добре спочивали, панове товариші — спитав господар своїх дорогих ночліжників.

— Чудово, дякуємо! — заговорили козаки в один голос.

— Дуже вам красно дякуємо, най вам пан-біг заплатить, та поможе віддати Ганну за доброго чоловіка замуж — сказав Іванець.

— Дякуємо красно, спасибіг за добре слово.

— Панове! — крикнув Гулярка — висватаймо Ганну для нашого Юрка! Чим він не молодець? І красний і пригожий, та і силою і здоровлем пан-біг не обідів, перша - ліпша худобина йому позаздростила ся-б: Пам'ятаєте, як він віз витягав з болота сам, коли двох конів не змогли сего зробити? Ну, ну не соромся-ж та підійди, най налюбуеть ся на тебе твій будучий тесть.

Сміяли ся всі — і товариші, і господар і навіть сам Юрко, згінаючи, то виправляючи свою великанську постать, що горорізно ріжнїла ся від звичайних фігур його товаришів.

— Чому-ж бо ні! Красний молодець, коби тільки Господь Бог післав життя та здоровле, а як здобудемо волю та землю, а то вже майже нема на чім робити, — то най Господь благословляє, коли буде любов та згода меж ними.

— Ліпшого господаря і не знайдеш — се сила а ні чоловік! — Вінець Божого сотворіня — говорив селянин зачаровано глядаючи на Юрка.

— А що дядьку Опанасе, чи були в вашім селі труси? — спитав його Пугач.

— Та були, матери їх ковінька, чому-ж би не були. З десяток людей арештовано а з ними і Гринчука.

— І Гринчука?

— А так! А ще як катували його стражники, страшно було і дивити ся — живого місця на тілі не зостало ся, ледво на смерть не засїкали. Вже не міг іти, повезли його до тюрми... Богато народу посїкли.

— А у вас трус вже був?

— Ні ще, Пан Біг милував, хотяй Грицьку трохи попало від стражників, але ще не було трусу. Та думаю, що мене не мине він. На послїдних «волостних сходах» становий пристав що-сь дуже косо поглядав на мене, коли говорив про «Крамольників - революціонерів». Всїх лаяк і ганьбив і обіцяв ся небавком приїхати знова і зробити поголовну ревизію і езекуцію.

Все — казав — знищу, всїх «крамольників на Сибір зашлю», «всїх перекакую! повішу!...» — А тут старий Охримчук не витримав тай каже до него: «над кїм, ваше благородіє, будете правити, коли нас всїх вишлете на Сибір? А для нас однаково — гіршого Сибіру вже не треба, як ми маємо. Може в Сибіру, хотяй землю дістанемо, котрої тут не маємо, а сонїчко Боже скрізь однаково світить: і на Сибіру люди живуть, а тут вже скоро прийдець ся з голоду умирати, як пани заберуть всю землю». — Пристав подивив ся на него таким чортякою, що ми всі здригнули і подумали: пропав старий!... Однак пристав переміг себей тай каже до старого: «ще і тобі землі?... стоїш над домовиною — а та-кож соціаліст! Три аршини землі дістанеш і без того...»

— «Нїхто не знає — казав старий — коли і де кого смерть чекає, дороги Господні незнанні». Хотів він, здає ся і столїтного діда Охримчука заарештувати, та видко посоромив ся старого чїпати, а тільки сказав:

«Нужно і тебе заїсать, будет на память, скотина!» — і відїхав. Коли-б тільки не принесло їх ще нинї, бо чогось «будигарники» наші зашведцїали та і «істинно - рускіє» щось з підвишпенним духом ходять — се не к добру! Вчора стражників з двайцять переїздило через наше село, а потїм подїлили ся на гуртки і поїхали на всі сторони, на другї села.

— Де-яких з них ми у «Верхніх Тополях» зустріли — сказав Гулярка.

— І вони вас не побачили? — спитав господар: — як то Господь - Бог вас виратував.

— Притаїли ся в житах покіль вони проїхали.

— Слава тобї, Вседержителю! А чи знаєте, що через вашого Рябоштан ледви не засїкли Гуся.

— Як так? — спитали схвильовано всі.

— Гусь його переховував у себе, та Одинець спостеріг його і доніс. А тоді до него, як нагрянуло стражників, ой лишечко мое — тьма тьмуца і ціле подвіре заповнили. Але-ж і били його, сїромаху, жаль брав дивити ся на него! били і нагаями і рушницями, топтали ногами, товкли його лицем до землі, скервалили до непізнаня.

Один тільки Пан Біг відає, що він витерпів, від тих буцигарників. Вони все допитували ся, де сховав ся Рябоштан, а Гусь все своє до них: «відати — каже — не відаю, знати не знаю; моя хата з краю.»

Так і не допомогло... Все подвіре сходили, всю огородину витовкли, збіже збили кінськими колптами, але нічого не знайшли. Стали тоді збійками роспитувати жінку та дїтїй — і від тих не добили ся жадного товку. Попало трохи і Варениці — тому за дїтїй.

— Як так?

— Та так! Зробили трус у него і як звичайно, нічого не знайшли — се зробило їх скаженими. А тут, на лихо, десь з'явив ся 6 літний Івас — ну, що дитина знає, затампо своє і говорить: «буцигарники, буцигарники».

Урядник з перекошенням від злості лицем схопив хлопця за руку, потряс його так, що дитина ледви Богу душу не віддала, та і питає: «а хто тебе, сину, сих слїв научив?» — але мудра дитина відповіла, що сама научила ся, на вулиці. — Урядник знова питає — «твій тато і мати, певно є соціялісти?»

— «Нї — каже хлопчик — мій тато хуліган, а мати «істинно - руська», тільки я з Манькою «люцінери...» Скаженїлий урядник, як ки- нець ся на батька, так ось чому ти вчиш дитину, та як почав махати нагаєм по чім попало, по лиці, по голові, по спинї, живого місця не зостало ся, побив також і жінку, котра була вагітна, дістало ся і Іва-

слку, що гнівливо кричав на него: «буцигарнику, не бий татка з мамою» і прикривав їх своїм маленьким тільцем.

— Песея кров! — промовив Юрко потираючи очи, наче-б їх запорувш. Всі мовчки стояли, та пильно дивилися на селянина, ловлячи кожде слово його оповідання. Тільки похмурі лиця та блескучі очі говорили про її думки... Хотілося в нелюдський спосіб пімстити ся за все глузоване і знущання царських опришків і посінак.

Як раз в сю тяжку хвилю увійшла красна молода дівчина і перервала їх розмову.

— Добрідень вам, панове — сказала вона м'якодійним, прекрасним голосом.

— Дай Боже щастя, красуню! Дивись Юрасю, що то за пишна рожа! Такої кралі пошукати.

Не одному вже видко парубкови скрутила голову, а ми її сватаємо за тебе, Юрцю! Ні, ні! Не тобі пара, ти до неї і в підпаски нездалпий — сказав Гулярка, любуючись її прекрасними клясичними рисами лиця і стрункою гнучкою постатю, з котрої так і просилися пишні форми тіла, котрім позаздростилася-б і сама Венера Милоська.

— Годі вам глузуватися з простої мужлички, сказала червонолиця, як маківка, Ганнуся.

— Не сороміть, панове, моєї донечки, бо бачите, як вона росналила ся — ще згорить — казав старий господар, сьміючись.

— Тату, хоч ви не глузуйте надімною, — казала майже плачучи бідна засоромлена дівчина.

— Біг-ме! я чую якусь кольку тут під ребром — казав Юрко, показуючи на серце. А сю кольку спричинила ся красуня і як я умру хто-сь буде винуватий — казав він, пригортаючись до Ганнусі все блище і блище: — Серденько моє...

Всі засміяли ся, а дівчина спорхнула, як пташка, нарікаючи на батька і на всіх за такі жарти.

Однакож по короткім часі вернула ся назад, несучи добру макітру вареників в сметані та в маслі і з коса поглядаючи на Юрка і лукаво підсміючись — видко було, що він її подобаєть ся.

— Знаєте, наше добродію — казав селянин, звертаючись до Юрка: — ви моїй дочці в око унали, бо щось вона на вас за багато дивить ся, та ще таким довгим та лукавим позіром, що я...

— Тату! — перервала його дівчина: — Не соромить, бо піду...

— Та їди, а тебе хто тут держить, тебе ми тут вже не потребуємо, добре, що вареників дістали.

— Ти піди ліпше попід волость та розвітай, що нового чути, а ми тим часом пообідаємо.

Ганна пішла. Всі посідали обідати. Якийсь час чути було тільки усердну роботу челюстів, та соїїне козаків, що апетитно поїдали смачні вареники.

— А що, панове, коли ви прибудете до нас провести мітинг? — запитав селянин.

— А ось як упораємо ся... відповів Пугач і почав докладно оповідати про деякі козацькі справи, а головню про біжучу...

— Се правда! — сказав селянин: — Кандзюба богаць, але се дуже нелевне, що він тримає гроші у дома, хіба незначні суми.

— Се і мій погляд — сказав Пугач.

— Грицю! — звернув ся селянин до свого сина, а піди на гостинець та подиви ся, чи нема якої новини, а заразом і повартуєш трохи.

— На вулиці мати з моєю жінкою — відповів Гриць, відтягаючись від розказу тата, бо цікава справа про експропріацію була для него дуже інтересною.

— Не довіряю я бабам що мужеське око догляне — бабська лереочить, або наробить крику з переляку, та ще і стражників напровадить на нас. Пійди, пійдди, сину!

Грицько неохотно пішов.

Вони розпочали говорити про дороги, якими найлегше добратися до Кандзюби, а потім по «ексу» втікати лісами. Потім порішили втікати через хутор Поливоди — болотом.

— Пришліть нам літератури — сказав селянин, звертаючись до товаришів — ми вже зібрали 20 карбованців, вибирайте найліпшу, головню ту, що говорить за панську землю і за бідноту селян. Та порадьте нам, що робити з Одинцем, він всіх провокує на кождім кроці, жити добрим людям не дає. Порадьте, що зробити с сею гадюкою?

— Та що робити? — дна орада: убити — сказав Шило.

— Дамо і йому раду — тільки зачекайте — на все прийде черга. Головню треба залагодити наші справи, а потім все піде як по маслу — сказав Пугач.

— А мій такий сказ — сказав селянин: коли в Ровчаку убилли Дудку, а в Монастирищу — Владика, а в Іванівці — Хвидька — тоді зразу поліншало.

— Не завше, добродію, добра така робота. Чи не памятаєте ви, які наслідки були по сих убійствах?...

Кільки трусів, арештів, знущань і навіть убійств товаришило сим подіям? — сказав Іванець: — ні! недобрій сей спосіб переконування хуліганів і тільки в крайности повинні ми се уживати і коли услівя нас до того змушують, то треба брати ся до сего дуже обережно... Однак моє переконанє є таке, що терорістичні акти дійсного хісна не приносять, а крім того завше по такій пригоді уряд переслідує селян, роблять арешти, виганяють на Сибір і роблять инші насильства, а хулігани стають ще більше жорстокими і пімстливими. Тоді кождий чорносотенець стає провокатором і наслідки бувають гірші як би шкодили десять таких, як Одинець.

Більшу вартість має загальний терор цілого повіту, а се можливо тільки тоді, коли ми будемо мати відповідні средства до того; хотай в дійсности і се недовго проіснує, бо пішлють «карательную експедицію» і задусять все. Взагалі я в терор, як в спосіб борби з хуліганством, не вірю. Свідомість селян — се є той терор для хуліганства і чорносотенства, якого жадна зброя і переслідування не зможуть знищити котрий нарешті повалить теперішній абсолютний стрій і насильства уряда — закінчив свою бесіду Іванець.

— Воно — то правда все, добре кажете, але-ж бо то вже страх шкідлива людина!...

— Біг-ме, я певний, що ціла громада радо понесе кару, аби тільки позбути ся сеї гадини... — сказав селянин.

Ще не скінчив він своїх слів, коли вбігає бліда і перелякана страшенно Ганна. Вона ледви промовила: «Стражники приїхали! — і ватрясла ся цілим тілом.

— Що, що? де вони? — запитали схвильовано козаки — і кільки їх?

— Справник з приставом і пів сотни інгушів приїхали до волости і кличуть людей на громадський збір — вимовила нарешті вона.

— Пся кров! — засвистав селянин — коли-б не почали робити ревизію по хатах. Чи не бачив вас хто, панове, як ви ішли до мене?

— Ніхто! навіть пес не загавкав — відповіли козаки.

— Отже панове, послухайте мене — почав селянин.

— Ви, дядьку Опанасе ідїть до волости — перервав йому бєсїду Пугач: — Грицько най майструє щось коло хати, а Ганна най щось робить в садку піля стодоли, як що стане ся, зараз сповістите нас. Добре, дядьку, Опанасе? А ми будемо вже на поготові угостити сих небо-раків, если вони нагрянуть на нас. А тепер ідїть і зробіть то, що я вам казав — закінчив Пугач.

— Товариші, если дійде до бїйки з стражниками, то відступати будемо до ліса, если-ж сего не зможемо зробити; нас окружать, тоді будемо очікувати, аж покіль вони самі на нас нападуть. Коли-ж вони нас заатакують, дамо до них сальву з наших рушниць, а потім вперед на них. Підносїть у ранених і в убитих стражників рушницї і амуніцію і далї вперед, без перестанку стріляючи до них, та добре цїлячи ся. Таке привитанє їх з певно́стю огорошить, а ми, користаючи́сь з їхнього переполоху, відступимо до Вербицького ліса, розумієте? — сказав Пугач.

— Добре! — відповіли козаки.

— Я не буду вам пригадувати, що бити ся треба не на житє, але на смерть! Що живими не треба давати ся в їх руки.

— Се вже знає кожний, як добре тому буває, хто попадеть ся в їх руки... — говорив далї Пугач.

— О певно! ми знаємо вже їх шанобу — говорили козаки.

— Та хто знає: ще може пробемо ся через них, а если ні, то і вони узнають як дорого буде коштівати їм ся побїда над нами. Чи не так товариші, — запитав жваво Гулярка.

— Певно! ми їх приймемо з честю!

— А тепер давайте, панове, чай пити. Що буде — то буде, але з пустим жолудьком шьода і на там той свїт забирати ся.

— Рація! — сказали бадьоро козаки і прийняли ся завзято до чаюваня.

Однак під сею удаючою рівновагою і гумором горів огонь готовности в кожду хвилю стати до боротьби з стражниками і завзято боронити своє житє, а на випадок смерти дорого продати його.

Але не випили вони ще і по шклянці чаю, як прибігає до них жінка старого господаря, з плачем оповїдаючи, про звірства стражників:

— Лишенько моє! Людий січуть! Двох забили або поранили до нестями — не відомо: понесли як мертвих до волости. Жінок і дїтїй, що плачуть за татами не милують: бьють нагаями. Галасують...

Справник лютує! Він розказав стражникам робити «по своїому умотренію» — а ті з інгушами глузують ся пад христїянами...

Стражники, як скажені, лігають по вулицям і стріляють з револьверів, лякаючи людий. Жінки плачуть, діти лементують, а вони прокляті регочуть ся...

Крадуть все з хатїв, що їм потрібно: у Варки Гринишиної всіх качок позабирали. Петрова жінка сховала гусака аж до комори, але і там знайшли його и забрали. Боже милосердний, що то буде: світопредставленє... Справник пе у волости, та каже щоби до него дївчат приводили: «я — каже — не можу бути без прекрасного полу...» Тягнуть дївчат до него, тай ще найкращих: ціле село перепсують... коби хоть Ганни не знайшли...

При сих словах старої жінки, очи у Юрка загорїли ся вовчим огнем, лице збїдло, закусив губи і його рука свавільно стиснула ручку револьвера.

— Дїточки, ви мої — лементувала далї стара-жінка — де-б менї хоч вас заховати. Святий отець Николай, спаси менї хоч сих наших оборонців... Але піду знова розвідаю, бо то цікаво, як все скінчить ся — говорила далї стара жінка і знова побїгла.

— Товариші, чого ми будемо тут сидїти! Людий мучають а ми чай попиваємо... Підем! збунтуємо людність, постріляємо стражників... — распочав Гулярка; та його перебили:

— А де Шило?

Всі зирнули навколо, а Шило счез. — То що за мара, куди він міг пійти — дивував ся Юрко — перед хвилию був і десь зник.

— Коли-б він не наробив якого клопоту, з него всего можна сподівати ся — сказав Цугач.

В сю хвилию рантово загуркотїли стрїли — всі насторожили ся. Знова повторили ся, цілий грїм стрїлив, крики, голосїня і кїнський тупїт, котрий скоро перейшов в гальоп.

— Товариші, здає ся, нас знайшли, будьте на поготові.

— Ходїм в атаку, крикнув Гулярка — лїпше смерть на полю, як тут в стодолї, де нас перестріляють як горобців, або ще спалять. —

Ходім!....

— Цить, дурню! Чи маєш розум? — гнівно крикнув на него Пугач. — Почекай, прийде і на нас черга нападати, а тепер будь спокійним — вони не знають про нас!

В сю хвилию вбігла Ганна.

— Що? — спитали козаки, пильно глядаючи в очи дівчини. —

— Батька б'ють у волости. Пристав ганьбить його послідними словами, тупотить ногами... Мати плаче. Пристав велів бити його так довго нагаями, покиль він не виявить кого з селян.

— Ну, а батько?

— Хоч убійте — каже — я нічого не знаю! На нікого не можу сказати, бо не знаю. Надаремно ви збиткуєтеся надімною старим. Здаєся, що буде і у нас ревізія! Матінко Божа! що буде з вами... Може я як побудь переведу вас огородами ..

— Пізно дівчино! Іди знова на село, та як дізнаєш про щось нове — знова сповісти — сказав Пугач.

— Ну, що товариші?

— Добре! відповіли їх похмурі лица і очи заблищали.

— Майте терпіння! — на все прийде черга.

— Добре! — знова сказали козаки.

Але в тім другім «добре» чуло ся і відчайне і гнів, і ненависть, і злоба до свого безсяля.

— Де Шило? — дивували ся козаки.

В сю хвилию прибіг переляканий Грицько і каже:

— Шило забив справника, пристава і тих двох стражників, що били тата; потім скочив, як чортяка на коня і стріляючи по стражниках на право і на ліво, став утікати, за ним погнали ся стражники, деь вже забили бідашного.

— Що!... Як то стало ся?

— Як раз коли піднесли стражники нагаї бити тата — зараз появила ся у вікні рука, котра і положила обох стражників стрілами з револьвера на місци. Справник схопив ся, але був такий п'яний, що схопив фляшку заміст револьвера; в сю хвилию у вікні появил ся Шило, лице його було таке страшне, що не можна було на него дивити ся: вискалені зуби були як у вовка, він усміхав ся, як чортяка... знова направив револьвер на них і забив нараз.

Се було так скоро зроблено і очевидячки при цілїм зборі людий і стражників, що всі були як зачаровані, потім він скочив на справникового коня, знаєте того жеребця, що виграв першу нагороду на перегонах, махнув шапкою і стріляючи на обі сторони зник з очий. За ним кинули ся всі стражники, стріляючи сальвамп, та де, справників кінь ніс його, як вітер. Не знати, чи зловлять...

— Куди він став втікати?

— На Вербівські ліси.

— Ні, його вони не злапають, пригадаєте мое слово, сказав Іванець.

При послїдних словах вбігла Ганна. Лице було у неї, як у мерця, вона тремтіла цілим тілом.

— Що?

— Стражники!

— Кільки?

— Одинайцять!

— Де?

— У нас на подвірю...

— Іди собі, дівчино геть звідси, бо буде баталія. Їх одинайцять а нас десять, се не багато.

— Приймїть і мене, товариші, до себе — сказав Грицько — дайте мені яку зброю, най і я забью якогось буцигарника, бо вас буде за мало, коли ще інгуші та козаки приїдуть. Бо вже чи так, чи інакше замучать мене, як злапають, най лїпше умру з честю.

— Добре товаришу, вступиай до нас — сказав Пугач.

— Нас меньше, але ми їх переможемо — сказав Гулярка — вони борять ся як слуги - наймити, а ми, як борці за волю.

— Іди собі, дівчино, геть звідси — сказав Пугач до Ганни — дякуємо тобі за твою щирість, а наколи зістанемо ся живими, то ще раз подякуємо за твою турботу...

Залила ся слїзми дівчина і вийшла з стодоли.

— Ну, що Богдале? — запитали козаки.

— Будемо бити ся... або вийдемо побідниками, або умремо як борці за вільність народа.

— Добре!

— Дорогі товариші! Попрачаймо ся, покіль ще є час, бо хто знає, може не побачимо ся вже на сїм світі.

Якусь хвилю тиснули вони один другого в міцних обіймах і чули ся тихі поцілунки приятелів спільної недолі. А потім знова вони стояли на своїх позиціях.

— Товариші! Уважайте на двегі. Коли появлять ся стражники, возьміть їх на ціль і очікуйте мого розказу стріляти. Уважайте, щоби жадна куля не пропала даром. По першій сальві, підєм в атаку; підносїть рушницї у внавших стражників, бо вони мають лїпші, як ми маємо, і гай да до ліса. Єсли хто з наших товаришів буде поранений, помагайте йому втечи, але як смертельно, то най сам себе забє, або хто з товаришів може йому не попасти ся в руки катів живим.

А тепер прощайте! Пробачайте менї, товариші, коли я перед ким провинив.

— Пробачай і ти нам — сказали товариші в один голос.

І знова все затихло. Напружено носило ся в повітря заштане життя і смерти, що могло стати ся дійсностю і гнобило своєю невідомостю і бажанєм проникнути в будучину тих, що очікували свою долю.

Раптово відчинили ся двері... Десять скритих смертей направили ся своїми слїпими очима на виновника перерваня сеї глїмливої і напруженої мовчанки. — Рушницї і револьвери свавільно підняли ся до гори і... На порозї стояла радісна і усміхаюча Ганна...

— Вже поїхали — сміючись казала вона, навіть не докінчили ще трусу, як з'явив ся якийсь старший і вони застановили все і швидко поїхали на Вербівські ліси. Видко, що будуть робити облаву на Шила — щєбетала далї Ганна — тільки тата дуже побити, ледви, бідні ноги притягли до хати... Коли-б ви знали, яка я втішена, що вони відїхали вже і вас не здібали, мене так і підмивало затанцювати козака, як вони виїздили з подвіря.

— Спасибі, дївчино, най тобі доля доброго товариша життя пішло — сказав Пугач.

Вона соромливо усміхнула ся та нишком так стрілила очима на Юрка, що той аж приєв від радощів.

По хвилї до стодоли прийшов старий, блідий і з снїжками на лиця, його біла сорочка була скервавлена, спокійне і добре звичайно лице його було перекошено ненавистю і очи блєстїли, як у вовка.

— Але Одинця все-ж треба знищити — сказав він з переконанням і голос його зазвучав силою і ненавистю: — він нас всіх зажене або до гробу, або на Спбір. Коли ви його не знищите самі, то ми самі знайдемо средство на него, через него нині все село перепоролі, та і мені старому пошало...

Потім він з любовію і потіхою став розповідати про Шила, як той геройські забив стражників і пристава.

— Навіть не писнули! Коли-б тільки він охоронив ся від спх буццгарників. Таж вони телефоנוвали по всіх селах, щоби Вербівські ліси обставили сторожою. І або живого, або мертвого знайшли Шила. Поранений справник обіцює від себе самого 2.000 руб. нагороди, а 5.000 руб. від уряду, хто тільки pomoже злапати Шила живого або мертвого.

— Та де вони його злапають — сказав Гулярка — він каже, що так довго його не злапають, покіль він не забє сто стражників за свою наречену, а одного за себе: тоді каже і мені прийде «капут».

— Та і дійсно, він якийсь зачарований! Коли-б ви бачили, як по нім спинали кулями стражники, але коли-б хоть одна уцілила, ні! Наче-б він тіла не мав — говорив селянин — то герой відважний! Його сегоднущий поступок нам пів села приєднав, а у хлігіванів, і душі видко в пятки поховали ся, коли таких «великих риб» убивають, то що буде з ними — «дрібнотою!»

— Товариші! — сказав Пугач — але нам треба звідси забирати ся, і то, як найскорше, бо ще нині тут буде повне село стражників.

— Є, то правда — сказав селянин — вам конче треба звідси уходити.

Потім вони ще трохи говорили про «їх» важне діло. Вечером, як стемніло, старий Опанас відвіз козаків за село, а потім їм поміг добратися до Великих Тополів, сховавши їх в сїні, якого він навалив, на всякий випадок, цілий віз. На другий день був торг у Довгих Тополях, то-ж він віз будім — то на продаж. Старий забув про свої побої, скервалєнс і сїняки, він горів ненавистю і пімстою.

Він не хотів поручити навіть своєму синові такої важної місії, як відвезти «товаришів», але взяв на свої старі плечі се ризиковане і відвічальне діло. А також він хотів знати як скінчить ся справа з «ексом» у Кандзюби.

Грицько дуже просив «товаришів», щоби йому дали револьвер,

але Пугач категорично відмовив се зробити зі взгляду на його дуже нервовий стан і злість, котра могла-б довести його до роблення «дурниць», що цілком не було на руку їм. Однак вони обіцяли ся йому в скорім часі прислати «добрий браунінг» і се трохи заспокоїло Гриця.

V.

Нарешті, товариші, ми вже близько нашої цілі. Ясновельможний пан певно вже очікує несподіваних гостей — сказав Пугач.

— І прийме нас гостинно — усміхнув ся Гулярка.

Тепер, товариші, я роздам вам позиції, де хто мусить стояти, як будемо вже коло дому. Ти — Іванець, як найбільше обережний і спритний з нас, станеш на головній варті: нікого не випустити з будинку і словістити вчасно, як буде, яка небезпека. До помочи возьми собі двох товаришів, котрі будуть помагати тобі пильнувати всего з надвору. Як се зробити — думай сам, а нам потрібно твоє добре вартованя. Ніхто не повинен втечи з будинку:—застанови такого не розбираючи на средства. Спочатку, безперечно, уживати треба средств лагіднійших але в крайности можна і зброї взяти ся, тільки не стріляйте! бо се зіпсує все діло. Кождий вартівник повинен бути уважний і спритний. В ваших руках знаходять ся життя всіх ваших товаришів, що будуть в будинку — сказав Пугач.

— А я вже думав, що ви ніколи не прийдете, аж наскучило очікувати вас — сказав тихий і жартівливий голос, вилізаючого з садових корчів Шила.

— Шило! де ти взяв ся? — питали радісні голоси його товаришів, — ти здоровий? не поранений?...

— Як бачите! здоровий і міцний як столітній дуб!

Радошам товаришів не було границі, всі з чутем стискували руку Шила, а Юрко Довганенько, то поліз аж цілувати його: — Приятелю мій дорогий — казав він — я вже хотів по тобі «панахіду» правити, а ти веселий і живий, як метеор з неба звалив ся.

— А де стражники?

— О, вони вже десь коло Дримайловки тепер, я їх здурив.

— А то як?

— Та так. Мій вінь летів як куля і для того я полишив їх далеко по заду, але я дуже хотів бути з вами і для того, скакаючи поміж порода-

ми схопив «чучало» — знаєте того «дїда», що горобців відганяє від проса і соняшників. Коли я влетів в Вербівські ліси, то стражники були далеко від мене. Ото-ж я взяв, та і пристроїв «дїда» на сідло, випроводив на дорогу і хочай було дуже жаль се робити, однак мусів — ударив коня ножем в спину і кінь, як шалений рвалув ся вперед... А я зістав ся в корчах приглядаючись, що буде. Стражники пролетіли мимо мене, як чорти, стріляючи по коневі і «дїдови» сальвами, що ще більше додавало страху коневі — і він летів не доторкуючись землі, а я, зітхнувши легонько, закурив папіроску, та і пішов пішки за вами. Жаль мені тільки того бідного коня... — закінчив свою бесїду Шило.

— Молодець з тебе, Іване — сказав Пугач, зтискаючи його руку — але підем вже панове, бачите ми коло двору пана Кандзюби, пишні палати має, злодій!

— Товариші! Але поводити ся будемо дуже чемно, там є паночки, вони налякають ся... — розпочав Гулярка.

— Ха! ха! ха!... — засміяв тшкком Шило — блакїтна кров заговорила — зразу видко шляхтича!

— Не зачіпайте його, він ще «новичок», не обтер ся межі мужицтвом, з часом і се перейде — сказав Юрко.

— Ну товариші, будьте спокійні, підходимо до будинку Кандзюби. Ще скільки слів, товариші, если-пес загавкає, або буде кидати ся, то ти, Юрцю, його заспокой... ти знаєш як?...

— Пса вже нема — спокійно сказав Шило. — Я його вже супокоїв, тільки жаль було бідного... він не розумів, що служити у панів зле... і мусів упасти жертвою услівів... жаль його.

Товариші усміхнули ся.

— Але з тебе Шило, також особа — ти все зробив наперед: стражників здурив, пса позбув ся... молодець та й все — сказав коваль з задоволенем.

Скільки хвиль шли мовчки, тихо, прислухаючись до всього. Вже скінчила ся ярна — вони вступили до розкішного саду Кандзюби.

Прийшли до веранди.

Серед густої зелені, обвита диким виноградом, артистично прикрашена кольорами ріжних цвітів, вона майже потопала в аромі і роскоші. Шкляні двері відкривали чаруючий вид в глибину кімнати, украшених богатими і дорогими меблями. Близько дверей стояла моло-

да і красна панночка. Вона кокетливо відкинула свої грубі і довгі коси і стала росплітати їх, по тиху співаючи яву-сь пісню приємним, чаруючим голосом.

— Товариші! але-ж то і красуня! — прошепотів Гулярка.

— Диви «на ловця — і звір біжить».

Зразу на своє наскочив, та ти ще не закохай ся! — буркнув Юрко Довганенко: — а то ще і дівча за для тебе треба буде «з'експро-рювати», а то не так легко, як гроші — в землю не заховаєш.

— Се дійсно красна дівчина — сказав Шило.

— Панунця готовить ся до снання, бачите убирає волосє. Ми, як раз в час прийшли — не налякаємо вельможних панів. Іванець з товаришами вартуйте вікна, щоби жадна людина не втікла з дому, а ми товариші до дверей! Всі на своїх позиціях? Готово?

— Гайда! — сказав Пугач.

Застукали до дверей.

— Хто там? — почув ся голос з середини.

— Від батюшки о. Андрія, лист до пана — проговорив хлопською мовою Пугач.

— Зараз! зачекайте!

Лягнули клямки у дверей — і вони відчинили ся. На зустріч вийшла наймичка з ліхтаром.

— Ой, лишечко! — крикнула дівчина і ліхтар випав у неї з рук. Вона хотіла замкнути двері, та було запізно: з рушницями і револьверами в руках вломили ся они до покоїв.

— Руки в гору! без крику і голосіня... Не пробуйте втікати, бо кожде вікно і двері є вартовані, телефон перерізаний. Невиконанє наших розказів принесе вам тільки смерть — сказав грізно але чемно Пугач.

— Товариші! всіх мешканців покоїв стягніть до купи.

— Що вам треба від нас — сказала трясучись і шополотнівши панна, донька дідича.

— Що треба скажемо пізнійше, а тепер не верещить і не крутїть ся як дзиґа, але сядьте собі тихо в кутку — грубо сказав Юрко до панни. Гулярка штовхнув його під бік, говорячи: — Поводись чемнійше прошу тебе!

Той кивнув головою і сказав:

— Добре!

Та то «добре» скорше виглядало на: «та відв'яжить ти від мене, бабію!»

Коли козаки вскочили до покоїв, вони першими злапали: дідичку, якусь панну, кухарку, покоївку і двох челядників. Їх всіх в одну мить заарештували і звели до купи. Новий порядок привернув в покоях Юрко, і він се зробив в самий примитивний спосіб: він «красномовно» підняв браунінг і сказав: «Хто крикне — то останній раз!»

Очи його додали ще більше рішучості його словам і кожний, як загіпнотизований, мовчки сів на крісло. До челяді, котра також метушила ся ще гірше панів, він сказав трохи ласкавійше: — «А ви чого, дурні, кидаєте ся, не бійте ся — та-ж і ми се робимо задля вас бідолак!»

Челядь трохи супокоїла ся, тільки баби ще від часу до часу всхлипували, та на се не звертали уваги: — «всім відомо, що баба значить» — така вже її вдача: «або ревіти, або сварити ся».

Дідич, його жінка, та матір замкнули ся в ліжниці, почувши, хто до них загостив. Вони засунули двері на засови і навіть забарикадували їх меблями.

Не було иншого способу до них дібрати ся, хіба виламавши двері, а се було тяжко зробити, бо вони були грубезні дубові, на сильних сталевих завісах, як би спеціально зроблені, щоби охоронювати вхід до панської скарбниці. Козаки потребували у пана, щоби він отворив двері, а він тільки зареготав ся. Товариші застановили ся замислені.

Паночки, котрі на початках кинули ся втікати через веранду, тільки наїли ся страху: не усеїли вони зробити і кроку до дверей, як звідтам визирнуло грізне обличчя Іванця з блискучим револьвером направленим на них.

Вони відшатнули ся назад, збідли і безсильно сіли на софу.

— От, се краще — сказав Юрко — сидіть собі тихесенько і емпресенько, а ще ліпше ляжте спочити.

— Що ви потребуєте від нас? Що ми зробили? Ви нас хочете убити? — говорили плачучи паночки.

— Не бійте ся, прошу Вас, і не турбуйте ся. Вам нічого страшати ся. Чуйте ся, як у дома, і волею або неволею приймайте несподіваних гостей — сказав Пугач.

— Освободіть нас, не убивайте! — благали панночки козаків.

Пугач обернув ся: — Товаришу Юрко, заспокої панночок — если їм страшно дивити ся на наші обличчя — най обернуть ся до стіни!

— Добре! Я зараз!

Панночки затихли.

— Що ви потребуєте від мене, по що ви прийшли — обизвав ся дідич.

— Ага! — і ви, пане заговорили вже — давно-б так! — ска- за Пугач — чого нам треба? — 15.000 рушлів, як ласка ваша, як «добровільну вашу датку на революційний рух на Україні».

— Ви хочете грошей? Ніколи! — покіль я живу, ви їх не ді- станете прокляті грабіжники, уівці, я... я вас перестріляю як куро- паток... — крикнув дідич.

— Ха! ха! ха! Красно дякуємо за таку шанобу. Побачимо хто кого.

— Товаришу — звернув ся Пугач до Гулярки — а ну, мерщій, принеси сокіру або лом, а я, чуєте, вельможний, посаджу вашу доньку коло дверей, сподіючись, що перша ваша куля в нас убе спочатку вашу доньку.

— Грошей з не дам — з скреготом зубів — сказав дідич: — Я росіичну крпк, зроблю гвалт... збіжать ся люде... і він з відчаяням кинув ся до вікна, але звідтам визирнуло усміхаюче лице Іванця, ко- трий зминокровно щілив в нього.

Голос у дідича занімів.

— А то що з вами, вельможний, чому не розпочинаєте «гвал- ту»? Чи не побачили ви якусь мару? — іронізував Пугач.

— Прокляті, навколо обступили... Грошей я рівно-ж не дам. Кажу певно, хоч уійте — говорив дідич.

— А ну, Юрцю, пробуй ламати двері.

Загукали глухі удари сокіри в визирникові дубові двері, та се була досить тяжка робота, а часу шкода було марнувати.

— Товаришу — сказав Шило до Пугача — з паном легша буде розмова, коли він дістане кулю через двері.

— Чекай, ще поговоримо трохи з паном, така честь не завше трафить ся звичайному смертельничкови — відповів Пугач.

— Товариші! покіль наш пан буде думати та раду радити з своєю жінкою, ідїть і зробіть ревизію цілого дому, але добре шукайте — на взірець поліції, та шпігів: — «яка плата, така і заплата».

— Ти, Юрко, стережи наших вязнів, а решта ідїть по покоях, може які непотрібні для панів гроші або зброю знайдете, а я тим часом забавлю пана шляхотною бесїдою, бо певно добродій скучає, коли так раптово замовк.

Шило з товаришами метнули ся по покоях і виказали справдішній хист в ревідованю панських річей, вони виглядали як, правдиві шпігги: швидко відчиняли пакунки, скрипки, кюфрйки, невідомо де знайденими ключами, а де браковало їх, умілою рукою вїмали приборї, ламали замки або кинджалами підвалювали накритя. Послухайте мої ради, пане — заговорив Пугач — відчинїть і віддайтесь на вашу ласку, лїпше для вас буде. Ваші кулі нас не злякають, двері нарешті зламаємо, втечи ви не можете, сподівати ся чуда, що вас спасе — дуже непевна є річ: шкода часу і вам і нам. Ми вже десь від вас мандрували-б, а ви спокійно спали. — Відчинїть!

— Ви мене уб'єте?

— Ні, ми тільки вивзьемо гроші.

— У мене їх нема!

— Як нема, то і так підемо, тільки відчинїть, щоби ми і вас зревїдували.

— Не відчиню, я не знаю хто ви!

— Відчинїть — тоді познайомимо ся, коли ви ще не розпізнали нас.

— Ви мене уб'єте!

— Фе! соромно, пане, так бояти ся смерти — ви-ж рахуете ся шляхтичем, а шляхта колись була власно рицарскою, смілою і відважною. Не бійте ся, пане, ми не прийшли нікого убивати, бо если-б прийшли-б за сим, то вже давно-б убили-б вашу доню, а вона живенька навіть жадної образи не зазнала. Ми не розбійники, хотяй ви про нас так думаете.

— Чим ви мене забезпечите, що мене не уб'єте?

— Словом чести!

— Се мала порука... — зірвало ся з вуст шляхтича свавільно.

— А коли так, — гнівно крикнув Пугач — то вибачайте! Товариші, до мене!

Всі зібрали ся.

— Рубайте двері!

Знова загуркотіла сокіра і глухо ударяв лом, підваляючи двері, та знова без жадного наслідку.

— Богдане досить бавити ся з паном. Під кулями він скорше заговорить — сказав Шило. — Стріляй!

Загуркотіло кілька стрілів. Панночки зімліли. Гулярка швидко побіг до них, приніс води і... лагідно бесідою скоро привів їх до чутя.

— Дякуємо! — сказали панночки.

— Прошу дуже! — відповів Гулярка.

В кімнаті до сховався дідич, чули ся оханя і глухі крики. Небавком загомонів голос дідича, слабкий і переляканий: — Так ви даєте слово, що мене не уб'єте?

— Ні, тепер не даю! Ідіть на нашу ласку — відповів Пугач. — Отворяйте, пане, бо інакше ми підложимо бомбу під двері і завалимо всі ваші палати...

— Ох! Боже мій! Я все віддам, що тільки маю, даруйте мені життя! Я вже і так ледво остав ся в живих від ваших куль.

— Тож обіцяєте, що не уб'єте?

— Пане! — сказав Пугач — на що вам наша обіцянка або слово! Та-ж се прецінь, мала порука?

— Таточку відчиніть! Вони не уб'ють вас, вони добрі, чемні — заговорила, тремтяча трохи, донька дідича, яко-сь дивно поглядаючи на Гулярку.

— Боже, яка вона мила в своїм страху — подумав собі Гулярка, і його взір з ніжністю упав на неї — ваша правда, пануницю, коли-б ви знали, що заставило нас піти сею дорогою...

— Що се значить? — звернув ся Пугач до Гулярки.

Той зараз-же замовк, урвавши бесіду.

— Панове, я відчиню, не уб'єте мене?

— Тоді поговоримо.

— Ради Бога!...

— Агі! який боягуз! Єсли ви не відтворите зараз, ми двері зірвемо динамітом!

— Ох лишенько! Зараз, зараз...

Почув ся гуркіт засовів і небавком двері відчинили ся.

Побачивши гурток озброєних козаків, дідич упав навколішки і благаючи, протягав руки, просячи о помилованє.

Жінки, бліди і тремтячі, приперли ся до дверей, і ледви стояли.

Револьвер і рушниця дідича лежали на столі навіть не наладовані. Пугач усміхнув ся.

Вставайте, добродію, чорт не такий страшний, як його малюють. Ви бачите перед собою не розбійників з великої дороги, а інтелегентних людей. Отож познайомимо ся.

— Ми є українські революціонери - експропріатори «боєвої організації». А тепер прошу вас сісти і будемо бесідували — сказав Пугач подаючи крісло.

Жінки кинули ся в обійма своєї доньки і внучки і довго не могли супокійти ся, тримаючи її і цілуючи, заливаючись сльозами.

— По приговору боєвої організації «Української оборони» — ви приговорені заплатити 15 тисяч рублів на революційні цілі. Прошу їх доручити і ми зараз відійдемо, пробачившись за причинений клопіт.

— Я таких великих грошей не маю, маю тільки 7 тисяч рублів, які і віддаю вам — сказав дідич, виймаючи з запазухі торбинку з грішми.

— А решта? — спитав Пугач, приймаючи гроші. — Я певно знаю, що ви їх маєте, бо сего тижня продали тютюн за 50 тисяч і отримали 15.000 готівкою.

— Правда! — сказав немало здивований дідич — однак ви всеж є зле поінформовані, бо я вчєра вложив до банку половину грошей, оставивши для себе сих 7.000 рублів. Се поквітованє покаже вам, що я говорю правду — сказав дідич доручаючи книжку Пугачови. Пугач задумав ся.

— Ми ось як порадимо — сказав він до дідича. — Ми возьмемо в заклад вашу доньку, з певністю не зробивши їй жадної зневаги. Добре?

— Боже, що я чую, я не піду... нізащо! — переляканим голосом крикнула панночка і знова зімліла. Гулярка знова кипув ся до неї, при-

ніс води, роздобув десь кроплів до нюханя і небавком... цілком її супокоїв — вона сміяла ся.

— Дякую красенько! — зачервонівшись сказала вона, нагородивши його вдячним поглядом своїх чудних голубих очей.

Гулярка аж сам зачервонів ся від радощів.

Мати коли почула, що її доньку хочуть взяти, зірвала ся з місця і своїм тілом стала закривати свою дитину, готова боронити її як львиця, однак нервово напружене було дуже сильне і вона також упала — як мертва, на руки своїх слуг. Не стратила присутності духа стара бабуня, мати дідича і вона звернула ся до козаків з такими словами:

— Послухайте мене, ласкаві, панове, з певністю ви також маєте свої рідні семі, маєте сестри... — сльози не давали її говорити — не вже ви не відчувте, що значить розлучити матір з донькою? Ви є молоді і повинні мати шляхотні почування... Я звертаюсь до ваших чуттів...

— То все дуже добре! Але ми не числімо ся тепер з нашими почуттями, а також і вашими невиндіностями. Нам потрібні гроші для веденя революційної роботи.

А ваша внучка буде для нас доброю запоукою, що ми дістанемо недостаючу суму грошей. А зрештою, скажу Вам, що ми навіть не повинні мати жадних милосердних чуттів, бо ми занадто багато стратили. Коли-б ви знали також, що значить мати родину і не бути з нею, мати певне положене і стратити його. Чи ви знаєте, що то значить жити з дня на день, очікуючи кожної хвили стратити життя. Чи ви знаєте, що значить плакати сльозами того забитого народу, котрого звичайно ви називаєте хлопським, мужицьким, з котрого дерете ви послідню шкіру, котрій кілька вже віків провадить своє нудне життя в дурмані, несвідомости і темноті! Знайте-ж, що люде, котрі для щастя сего народу, забули про ті шляхотні чуття, о котрих ви нам сказали, так красно хвилину передтим. Нам треба грошей для веденя народної роботи і ми їх мусімо дістати. То все даремні слова.

Я від свого твердого постановленя взяти вашу внучку, як заклад, не відступлю, — скінчив Пугач.

— Я обіцяю вам віддати решту грошей в протязі двох днів. Обіцяю се зробити не повідомляючи ані поліцію, ані стражників, зробити все потаємно, — сказав дідич.

— А яку ми можемо мати запоруку на се? — спитав Пугач.

— Я даю вам «слово честн!»

— «Слово честн» — а чи не сказали ви, пане, недавно до нас, що се «мала поруна»? Коли ви сумнівали ся в нашім слові, ми сумніваємо ся в вашім. Доньку я вашу всеж таки возьму!

— Боже! ви і себе і її загубите, вона вас звяже в подорожі, вона є женщина, вона не може зносити то, що ви. А зрештою тоді я буду змушений сповістити поліцію, і вас зловлять.

— Се наше діло! — зимно відповів Пугач.

— Дорогі, панове, — звернула ся знова до козаків стара бабуся — пожалійте хоч мою старість, хотяй ради ваших «великих ідей», за для загубленої долі і страченої родини і вашого щастя не робіть сього! Вона не знесе сього, вона умре, а разом ви погубите і її маму і мене стару. Благаю вас. Я стану навколішки...

— Успокойте ся, пані-матко, сказав Пугач, трохи змішаний — не дозволяючи її стати на коліна.

— Возьміть від мене все: золото, перли, всю мою коштовність, в ній будете мати більше, як ту суму, що ви жадаєте.

— Ми не беремо нічого, за винятком грошей і зброї. Зрештою заждіть хвилину — ми порадимо ся, що зробити з вами і поступимо згідливо з нашою партійною справою і можливою чемністю і чесністю відносно вас. Тим часом в иншій кутку вела ся досить жвава і цікава бесіда межі Гуляркою і «перепудженою» панночкою.

— Ви не боїте ся нічого — говорила панна — які ви відважні, то мусить бути дуже страшно сподівати ся кожної хвили смертн.

— Єрунда! — відповідав Гулярка все залежить від привичасня: і до смертн можна привичаїти ся, особливо тоді, коли ціле щастє твого народа залежить від твого поступованя і работн. Подумайте, дорога паннунцю, — агітував її Гулярка: — про наш бідний народ! Що він має! Землі — нема, шкїл на рідній мові також нема, найменше проміне самосвідомостн убиває російський уряд тюрмами, нагаями та шибеницями... Ціле право і свобода народа лежить в глузованю земського начальника, пристава та ісправника, котрі озброєною силою козаків, інчунів та стражників «усмиряють» його.

Крім того його духовну темноту не розсїває навіть і священство — навідворіть ще більше затуманює! Піп — се є чорний жандарм «самодержавія», котрий, як павук виспеає всяку духовну роботу і свідомість в

людських душах і лапає нещасні жертви темноти в своє павутині і підбурює їх на погроми, хуліганство і розбишадство, а сам не кров наживи з їх глупого і забобонного життя. В бідного селянина нема навіть потіхи і віри в «боже милосердіє», бо сам бог малюєть ся, як найгірший деспот і тиран, а загробове жите рисуєть ся в ще гірших фарбах, як сучасна дійсність.

Нема і для інтелігенції також свободи, кожда вільна думка параліжуєть ся урядом, а така відважна одиниця, що пробує бороти ся скоро знайде себе в тюрмі, або на широкім шляху, що веде на Спбір... а часом навіть і на мотузку!

Всіх дусить ненавистне ярмо абсолютизму і чуже панованє над нами.

— Се є правда! — сказала панночка замислено: — селянинови живеться дуже тяжко. Обовязком є кожного чесного серця помочи йому. Я давно вже говорила своєму татови, що піду на медицинські курси, а потім, як земський лікар, буду помагати народови в нашій околиці, однак тато не дозволяє, але тепер я мушу таки піти, най що хоче робить — я всеж піду! — рішучо заявила Гуляркови молода панна.

— Перепрошаю, паннунцю, звернув ся Пугач, лагідно усміхаючись: він чув цілу їх розмову: — ви не можете нічого думати, керувати самі собою, бо ви в нас в полоні — і все від нас залежить.

— Ви думаєте, що я вас тепер бою ся — сказала панночка, ско-са глянувши своїм чарівним поглядом на Гулярку: — ані крихіточки! Єсли хочете мене взяти — то беріть, однак стережіть мене добре — бо втічу.

— Доню! Господь з тобою, що ти плетеш — говорила зляканим голосом її мати.

— А що єсли за віртового до вас поставлю я Гулярку, що тоді?

— І від нього втічу — говорила трохи зачервонівши панна.

— А знаєте, що тому належить по наших козацьких законах, хто не встереже полоненого?

— А що?

— Смерть!

— Ой, лишечко! Так я не втічу, або... — свавільно зірвало ся з

— Ха, ха, ха!... — або втічете в двох і підете на медицину! — засміяв ся Пугач.

— Засміяли ся і козаки, навіть на устах переляканих родичів зявила ся усмішка. Тільки слуги здивовано гляділи то на одних, то на других — начеб се була якась «кумедія», що зараз закінчить ся сміхом, і всі покидають свої маски і стануть «добрими знайомими».

— Отож ви не возьмете моєї доні — з надією в голосі питала мати.

— Не беріть паннунці — просячим голосом заговорила челядниця: — вони такі добрі завше були до нас, вони нас грамоти вчили...

— Пугач задумав ся...

— Отож ви обіцяєте в протязі двох днів доручити нам решту недостаючих грошей?

— Обіцяю. Даю слово — сказав дідич.

— Добре! запорукою сього най буде також і невинність вашої доні з шляхотною душею і її добрі заміри, а також і просьба вашої челядниці, бо своїми устами вона виказала добре серце народа, а желане і радість нашого народа се є закон для нас.

По двох днях до вас прийде наш післанець, котрому ви і доручите гроші, если ви нас зрадите або затримаєте його і не даєте грошей, то все ваше майно піде з полумнем, а ви самі будете убиті. Нігде не заховаєте ся від нас, пімстятя рука нашої «боевої організації» знайде вас скрізь.

Товариші, чи пристаєте ви на моє рішення?

— Згоджуємо ся — відповіли козаки в один голос.

— Дякую я вам, мої рідні, що ви зіставляєте мою внучку, що не роздерли ви серця матері, най Господь надгородить вас.

— Не дякуйте, пані-матко, ми не хотіли вашу внучку брати з тої причини, що небезпечно взяти таку кралю; вона би нам всіх козаків перепсула своєю красою — говорив Пугач, поглядаючи па зачервонішого Гулярку. — Ну, панове, час і до дому!

— Чи не будете так ласкаві, добродію, — рантово звернувся Довганенко до дідича: — пожалувати козакам по шклянці меду, говорять, що шляхотний мід дуже добрий!

Пугач здивовано подивив ся на нього, однак нічого не відповів.

— Прошу, прошу! стурбовано і по гостинному говорив ділич, — але хто сходить до пивниці?

— О, ми свому поможемо: най піде ваш челядник в супроводі наших вартових.

По хвилі принесли меду.

Довганенко наляв склянку і проголосив тост за здоров'я молоді панночки, за її ідейні думки помочи бідному народови. Далі він говорив, що если вже і серед шляхти на Україні починає серце бити ся любовю до бідного народу, то вже видно прийшов кінець абсолютизму і неволі Україні.

— Най жпе, най жпе ідейна панночка — гукнули козаки і випили разом доброго старого меду.

Пугач усміхнув ся...

— А тепер, шановне панство, просимо вас дати нам слово честі, що всі наші усліва будуть виконані і що ви не повідомите поліцію про се зараз.

— Даємо слово!

— А тепер будьте здорові. І козаки ввічливо вклонившись, один за другим повиходили з покоїв. Последнім вийшов Гулярка. Він зітхнув і подав руку панночці, котра стиснула її міцно.

— До побачення!

— Прощайте!...

Гулярка подивився, а в неї текли сльози...

АКОРДИ НОЧІ.

Темниче світло місяця синявим, лагідним освітленем обхопило надбережні околиці. Чаруючі тіні бігали великанськими постатями по обмежаню. Купаючись в філях Дніпра носилися смутки, як нехрещені діти традицій. Була мертва тишина... Серед сего сконання ночі, дзвенячили тс... тс... тс... брязкотіла мовчанка. Все можна було почути, але скрізь не було життя. Се був цвинтар тліня. Очерети на лівім березі Дніпра замовкли в німії покорі чи страху перед чимсь, що ставало все яснішим і дусило мозок в якійсь незрозумілій гадці.

Було се боязливе відорване душі від тіла і ховане в темноті. Місяць з блідого став робитися брудно-червоним. Все стало нищитися і мізерніти під блиском сего страшного, кровавого місяця. Ще скорше замелькотіли тіни, котрі стали збиратися в громади і своїми легкими тілами — закривали землю, тисячнись своїми проклятими душами... Ау!... ха, ха, ха!... — зазвучав божевільний регіт пугача і тяжким злетом піднявся він на галузку верби, яка схилилася над чорною водою Дніпра. — Гу, гу, гу! — здалека почувся гудок пароплава і скоро зявився його сілдет з блискучими, червоними огнями ліхтарів, які світилися на його передній часті і коло штурвала.

З ляскотінєм, свистом і жалібним завиванєм, наче бп плачучи, розбігалися філи в обі сторони і білою піною, яка блистіла під промінцями місяця, штовхали одна другу і бігли на берег...

Поважно, з тяжким віддихом і зітханєм ниявся пароплав вверх проти течії Дніпра.

Червоно-білі сторони його покрилися краплями мутного поту...

Гуркіт і рух незнайомі сему місцю розполохав «тіни» — і вони швидше замелькотіли в повітря... глухо і таємно стало навколо, а жовто-червоні проміння місяця декорували самотність сего закутку. З десятка пугачів вилетіло з густих корчів і полохливо розлетілися на всі сторони; качки закричали злякано, зірвалися з води і десь зникли в очеретах.

Тишина ночі ожила на хвилину і штучне зітханє зірвалося з нежиття...

На пароплаві стояла постать. Смагляве, сміле обличчє відважно виглядало з під кашкету матроського фасону, блискучі очі порипали в безграні надземного світа, блукаючи в етері і носячи на крилах мрій в небуто, штучно оживляючи їх... Він був одягнений в матроську пелерину, котра легенько розвивалася в повітря.

Се був механік пароплава.

Він був молодий, хотая обшукуюче світло і якесь нервове мучене старило його.

Він оперся коло борту пароплава.

— Фі!... яка убійча панорама сего місця. Якась дивна піч. Наче цвинтар з отворепими гробами розлягся навколо. Се дражливе світло місяця наче спорить з мутним і слабеньким блеском звїзд. Сі філі з сріблясто-чорною поверхнею, наче би покривало на трумні мерця... Я-кось не натурально тихо тут. Наче би смерть пронеслася над всім і лишила свій слід, свої барви, — а забрала жите...

Де ми знаходимося тепер? Я не пізнаю сего місця. Як воно називається? — снитав він проходячого мимо його штурмана.

— «Мертвий Байрак» — відновив той.

— Ся назва віндовідас сему місцю — подумав він. — Неприємно в мене на душі чогось... О, се моя проклята хвороба! Мос вражіне, мої перви...

В мене знова спомини минулого... Для чого?... Вже кілька разів я змушував себе залишити сі думки, але все то було надаремно. Все минуле іде поперед очі, і щось стискає серце...

Я вже рішив розпочати пове жите... Я маю право на се! Чим я

обов'язаний «їм»?... Я все віддав, що міг, але без наслідку... Невже я не маю права на власне життя? Хто заборонив мені се? Ідея? Га? Але що значить ідея з життям любови — моїм власним?... Ідеї проходять, міняються, міняються, зраджуються, — а життя?... життя розвивається, росте, міцніє — о життя одно, а ідей много — треба уміти прожити се життя...

Та хіба я «там» жив для ідеї, а взагалі чи «ми» так звані «борці» живемо для ідеї? Ми живемо, бо нам приємно так жити; ми в стра-тах, невигідностях і навіть смерті знаходимо свою приємність, от так, як піяк в горівці...

На що маскувати свій грубий егоїзм в альтруїстичні пориви — я працював і боровся, бо мені було приємно. — Страти... Правда, вони тяжкі були, але навіть в стратах я мав свою приємність...

О!... досить!... на що я думаю... Я не хочу думати про минуле! Не хочу!... А де тепер вона, мій дійсний керманч життя! Що вона робить? Пів року вже пройшло, як я бачив її... Бідне дівча! Що винесла, що втерпіла вона за той час в дома... Невже не мали ми права? Хіба не можна використати той час, коли хвили життя майже пораховані? Хіба не сміємо ми завойувати для себе хвиль щастя? Бажали ви життя, отже і жили... А чи довго? Щастя ніколи не може бути довге, воно не вічне, воно — блискавиця, яка сліпить і лякає... І ми жили: безумовно, пристрасно жили... В якійсь агонії любовній пролітали хвили щастя. Конали в приємностях і страху... і час було кінчити: її стерегли родичі, а мене «шукали». Втікати час вже був — і ми розлучилися. — Що сталося з нею, я не знаю — на мене полювали — крок за кроком. Скажене то було польоване людей за чоловіком. Се за ідею, кажуть! Яке се дурне! Я за ідею втікав, вони за свою ідею за мною гналися...

О!... Я хочу бути вільним, свободним, не зв'язаним жадним обов'язком!!! Не хочу бути рабом ідеї! Я хочу мати мою індивідуальну свободну волю. — Я хочу жити — і більше нічого...

Житє, житє! воно таке красне, миле, любе — се може зрозуміти тільки той, хто сподіється його стратити кожної хвили...

Я революціонер!...

Але як хибно ви розумієте мене. Правда, я боровся за «народ», але тому, що мені було приємно се робити. — Се так приємно наводити страх на масу, на дике стадо — на товпу; а ще ліпше бавитися в смерть...

Ще трохи такого життя — і нерви мої не витримали би... і я — збожеволів би.

Знова спомини... мене дусять тіни... хіба я винен?... Що? — були групи... Де смерть — там родиться життя.

Він застановився, майже упав на лавку, що була близько його, смертельна блідість покрила його лице, лице трупа з фосфоричним блиском очима, що зловіщо дивилися з під чорних бров, на його лиці відбивався жаль, журба і мука...

— Ох!... як се тяжко!... Се було недавно. Як сміло я кидався в море життя, повний сил і відваги, з горячою вірою в народ і його будучність. Свята ідея його освободжена, його розцвіт і сила — се було сонцем мого життя. Я стремив до того сонця, огонь горів в моїх грудях, на вівтар до него я поніс свою силу, енергію і молодість. В здорову масу, здоровий дух поніс. Нічого для мене, крім него не існувало. Він був моїм богом, моєю вірою. Я пожертвував всім — моєю кар'єрою, будучністю і навіть власне життя віддав не роздумуючи..

Лишив свою родину в тяжкій розпучі — пішов до него.

І щож — він не зрозумів мене. Він радо брав, але не міг здобути. Коли йому даєш, він лиже руки, як пес іде за тобою — колиж він поніс на собі жертви... тоді він стратив віру і розігнав всіх тих, котрі прийшли служити йому, він продав тих, що жертвували йому своїм життям. О, все то минуле, то довгий і страшний сон...

Однак я люблю його, люблю, як мати любить свого убийника-сина. Неможна полишити його на безвісній дорозі, без провідника, лишити сю велику дитину.

Та вже сил нема... я стратив силу і віру у все...

Знеможений він замовчав на хвилю. Думав якусь тривожну думу. — Любов! се одно, що може воскресити мою душу, натхнути серце на відважні вчинки, а в кров встрикнути новий запас енергії. Коли в ніг її зложу я свої смутки, болі... з грудий її зірву я цвіти надії і віри — тоді з подвійною піддою я силою до сего велиття і вічного раба — піддою до сего звіра-чоловіка, піддою до сеї любої дитини, до ката і героя великих вчинків — в народ: там згою я свої тяжкі рани.

Очі його блистали, лице в екстазі віри сіяло, як зірничі, а сам він завмер дивлячись в безвість...

В сю хвилю з'явилася нова постать жінки. Проникливо вона ди-

вилася на него. Він чи не він? — шептали її уста: — мої чуття мене ніколи не обманять — се він.

Вона рішучо пішла до него.

— Ти не пізнаєш мене, Владо?

Він задрожав і раптом звернувся до неї і відступив здивований назад. — «Се ти, Надю! ти жива, я чув»...

— Що? вмерла! — се правда. — Я була трупом без віри і надії і конала своє мізерне жите, але колись я була живою, щасливою і молодкою, та тільки і тепер в мене будиться жите: тебе я бачу знова...

— Дивна стріча... Куди ти ідеш? — спитав він її.

— Куди? скрізь і нікуди: тебе шукала я. Тепер знайшла, піду з тобою... Ти мусиш віддати мені моє жите, або я тебе заохолоджу своїм не житем.

— Чого ти хочеш?

— Любови твоєї...

— Тобі я дав її колись, хіба ти вже забула ті хвили щастя?... Тепер я сам не маю... Я шукаю...

— В другої?

— Так! В ній!

— Ти підеш до тої, що розлучила нас?

— До неї.

— Вона тобі не дасть жита.

— Вона поверне мені віру, надію і любов.

— Вона не верне тобі нічого.

— Я мушу жити, я хочу жити...

— А я хіба не хочу? Я також хочу вернути своє жите: — тебе вернути!

— Се неможливе! Труп трупови не дасть жита.

— О, ні! послухай мене, мій любий: — В моїх грудях цілий вулкан жита, він не загас, він тільки замкнений... Прийди до мене, мій дорогий, коханий, він знова пристрастю закипить, він спалить тебе, він навіть мертвого розбудить... Я дам тобі доволі щастя, страсти. Прийди, прийди, тебе я шукала.

— Мені страсти не треба. Я мав її досить, я віри хочу!

— Я віру дам тобі.

— В що? в натуру, пристрасть? Сього не треба вже мені.

— Чому раніше ти задоволявся сном?

— Тоді я вірив, я шукав огня.

— Я буду пестити тебе, як дитину, м'якими поцілунками заколишу тебе коло своїх грудий, теплом свого тіла у загрию тебе... В своїх жилах сильнійше заграє кров. Молитися буду до тебе... Не дам ні вітру смутків, ні гурагану думок навівати на тебе тугу. Я груди роздеру свої і бюче серце вложу в твоє застигле...

— Я не люблю тебе — сказав він змню вяло: — я не можу любити двох...

— Ох! не люби: але позволь мені тебе любити, бути з тобою...

— А як я піду до другої, сказав сміючись він — і ти підеш?

— Її вже нема... — зірвалося з її уст.

— Що кажеш ти? — кого нема?...

— Вона вмерла...

— Неправда се! Кажу, що се неправда! — говорив він, лапаючи її в свої міцні руки.

— Вона вмерла! Розлучниця не може жити — зловіщо говорила вона.

— Ти убила її? Кажу мені: кінець тобі зараз тут буде — говорив він душачи її в своїх руках.

— Ні вона сама себе згубила.

— Твої були прокляті ради, ти уроїла в її душу відчай — о! знаю я тебе гадюко!...

— О, ні! Я тільки розказала про себе, про других.. жертви твоєї пристрасти... ти маєш їх досить на своєму сумліню...

— Змія проклята! тяжко дихаючи прошепотів він.

— Оповіла я її про муки родження, про ганьбу, про сором, про горе родичів...

— Мовчи, убийця!...

— То з гнівом, то з ненавистію, то з болем, то з відчаєм слухала вона про жертви твоєї страсти.

— О, діволе! Будь ти проклята на віки!

— Вона струїлася...

— Що зробила ти? На що убила ти невинне сотворіне?

— А я хіба була не невинною, коли ти любив мене?

— Геть! від мене!...

— Я не піду від тебе: я рада, що тебе зустріла. Розлучниця вже не стане мені на дорозі: ти мій тепер!

— О, се неправда! Вона не вмерла!...

— Будь певний — її нема вже на сему світі. Коли вона конала, то я порадила її випити ще більше отруї... Вона вмерла. Бери мене для своєї пристрасти — тобі не жаль її, тобі себе жаль: ти мріяв о небі приємностей з нею, а тут не стало її... Ти завівся на сім...

— Геть від мене! Уб'ю тебе!

— Убий, убій! Як приємно вмерти від тебе: мені так хочеться вмерти за тебе або від тебе.

— Сего не діждеться: ти мусиш жити.

— З тобою! О, дякую тобі мій милий, любий Владо! Возьми свою рабу, що хоч роби: вона твоя...

— Тебе взяти? Проч іди від мене, убійниця! Ох, як тяжко мені, яка розпука огортає, яке відчайсне гризе мою істоту. Ціла руїна — жите моє. Розбито все!... Тепер я дійсний труп. Я чую, що леденіє в жилах моїх кров і серце став-мертвіє...

— Милий, любий мій! Возьми свою Надю. Надю, як ти кликав мене колись. Вона все зробить для тебе — ти ціль і щастє її.

Вона тебе пробудить знова до життя і дасть тобі віру і надію і любов...

— Лиши мене!

— Ніколи! тепер я твоя тінь...

Віддай мені моє страчене жите, віддай дівочтво, віддай глибоку віру в ідеали — тоді лишу я тебе.

— Я сам нічого сего не маю.

— Так я лишуся з тобою... Мій милий поцілуй мене! Я хочу ласк, любощів і щастя. Дай мені їх много, много... я так чекала на тебе, шукала... дай...

— Ти збожеволіла!... Ти — убійця мого щастя, ти — руїна мого життя, ти — хочеш від мене ласки?...

— Так! хочу, хочу... Ти мій тепер!

Вона кинулася до него в обійми, він відштовхнув її. Вона впала. Очі в него блистали як в звіра, біла піна виступила з його уст, він дико озирався навколо...

Поволі, з болем вона піднялася. Певним, рішучим зором вона по-

дивилася на него. Видно було, як боролися в неї чувства любови з гордостію. Нарешті вона знова кинулася до него, з більшою ще завзатостію і пристрастію:

— Але всеж я твоя. Нігде не скриєшся ти від мене. Я люблю тебе — возьми або убій!

— Послухай же мене — сказав він більше спокійно: В мене було все... я був як цар вселенної — я любив. Убитий горем, зневірством з відчайнем, я пішов шукати відпочинку на грудях в любові... Мене гнітили смутки, спомини, тіни... Переслідували вони мене гірше, як вороги. Я думав відпочати, а ти убила мій відпочинок...

Він застановився, нервовий дроз перейшов по його тілі, очі заблищали безумством, рішучостію чогось що мало статися...

— Житє для мене — сказав він смерть, а смерть — житє: буду з нею. Тут тінь моя — се ти, а там — вона...

— Прощай гадюко...

Він кинувся в філі... Роздався плеск води. З скаженим реготом, як блискавка метнулася вона за ним з криком:

— І там тебе не покину, не дам розлучниці бути з тобою...

— І знова плескіт... і друге тіло сховалося в філях... Все зникло, затихло.

— Чоловік в воді, хтось впав в воду — роздалися голоси на парочлаві. — Та було за пізно: не було жадного сліду. Тільки старий кормовий сказав: Що року тут топляться! Се — таке місце прокляте!... Він перехрестився.

Все затихло...

Тільки жовта ніч декоровалася білим саваном філь, що билися одна з другою білою піною, там де дві жертви «поступу» знайшли спокій.

Тихо, тихо стало. Тільки десь під лісом голосно реготався пугач, та жапібно скіглили чайки.

Перекотиполе.

Книгарня Видавничо-Друкарської Спілки "УКРАЇНА"

поруває свої власні і чужі видавництва:

НАРЕЧЕНА — оповіданє, переклад з російської мови	15
НІЧОГО НЕ БУЛО — оповіданє, переклад з російської мови	15
БОРТЬБА О СОНЦЕ	5
РОБІТНИЧІ ПІСКИ	10
ФІЛЬОСОФІЯ ШТУКИ	50
КИЇВ — календар на рік 1918 з портретами наших героїв містить дуже гарні оповідання і інші поучаючі річі	50
ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ — написав М. Грушевський, том І-ший	\$1.50
КОБЗАР — в двох томах	2.00
КОБЗАР — в двох томах в оправі	3.00
РАЙ І ПОСТУП — написав проф. М. Драгоманів	45
В ТУМАНІ — оповіданє з старинних часів	20
ДВІ МОГИЛИ — оповіданє з сибірського жителі МАРСА	10
ЯК ЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД	15
ПРО ПОЛОВІ СПРАВИ	30

— 0 —
Пишіть на адресу:

"UKRAINA"

2152 W. Chicago Ave. Chicago, Ill.

— 0 —
Гроші посилайте враз з замовленєм.
Замовляючий книжки на суму нижше одного долара платить сам поштову пересилку.

"ОСА"

В АМЕРИЦІ
КОШТУЄ

\$1.00

До КАНАДИ

\$1.25

- НА РІК -
поодинокі число 5ц.

Екстра, екстра
Штіфе Іване
Екстра всі парафіяне!
Бо хто хоче насміятись
Мусить міцно вперзатись
І то шнурком новов модов
Старокрайським головодом.

«Але чому? Ну, вгадайте
Везу «ОСУ», замовляйте
Буде сміху, буде шутки
До нестями, до роспукн.
Бо «ОСА», то друг і мати
Буде смуток з хати гнати
За долара цілий рік
Аж вас розболить живіт!

Хто пришле цілу-річну передплату на часопись "ОСА",
той дістане даром за 50с книжок.

"OSA" Publishing Co.

1926 West Huron Street

Chicago, Ill., U. S. A.